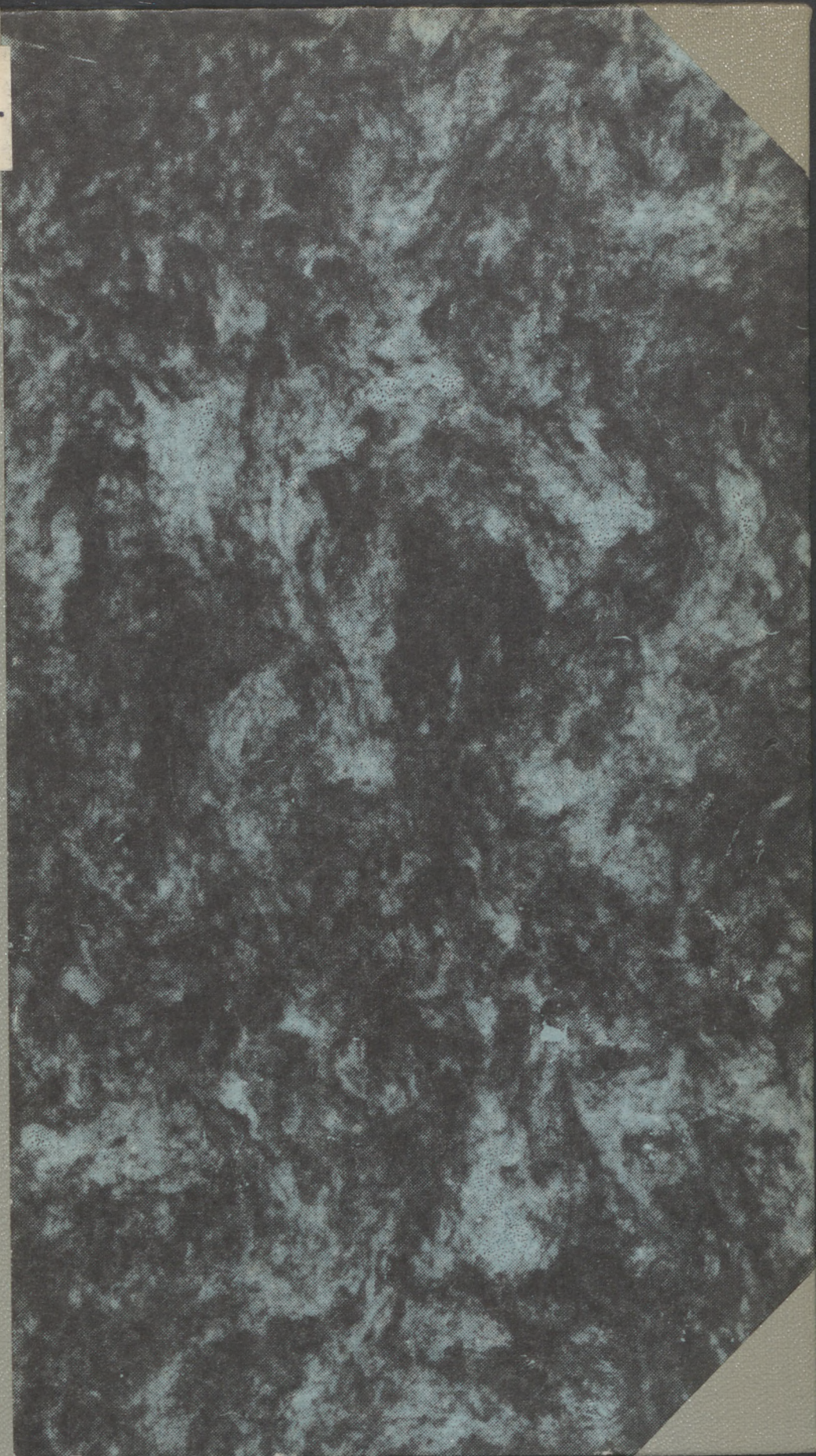
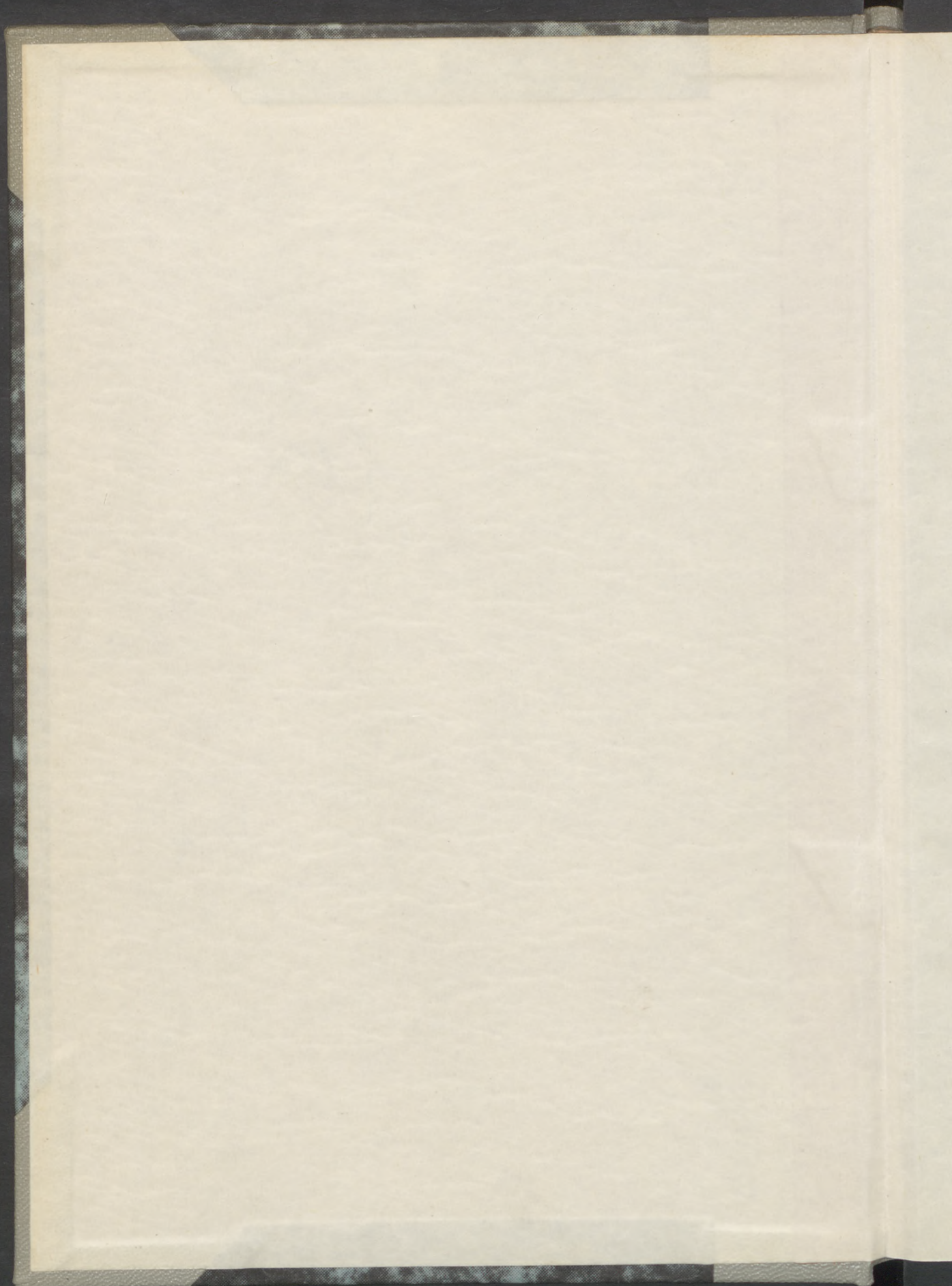
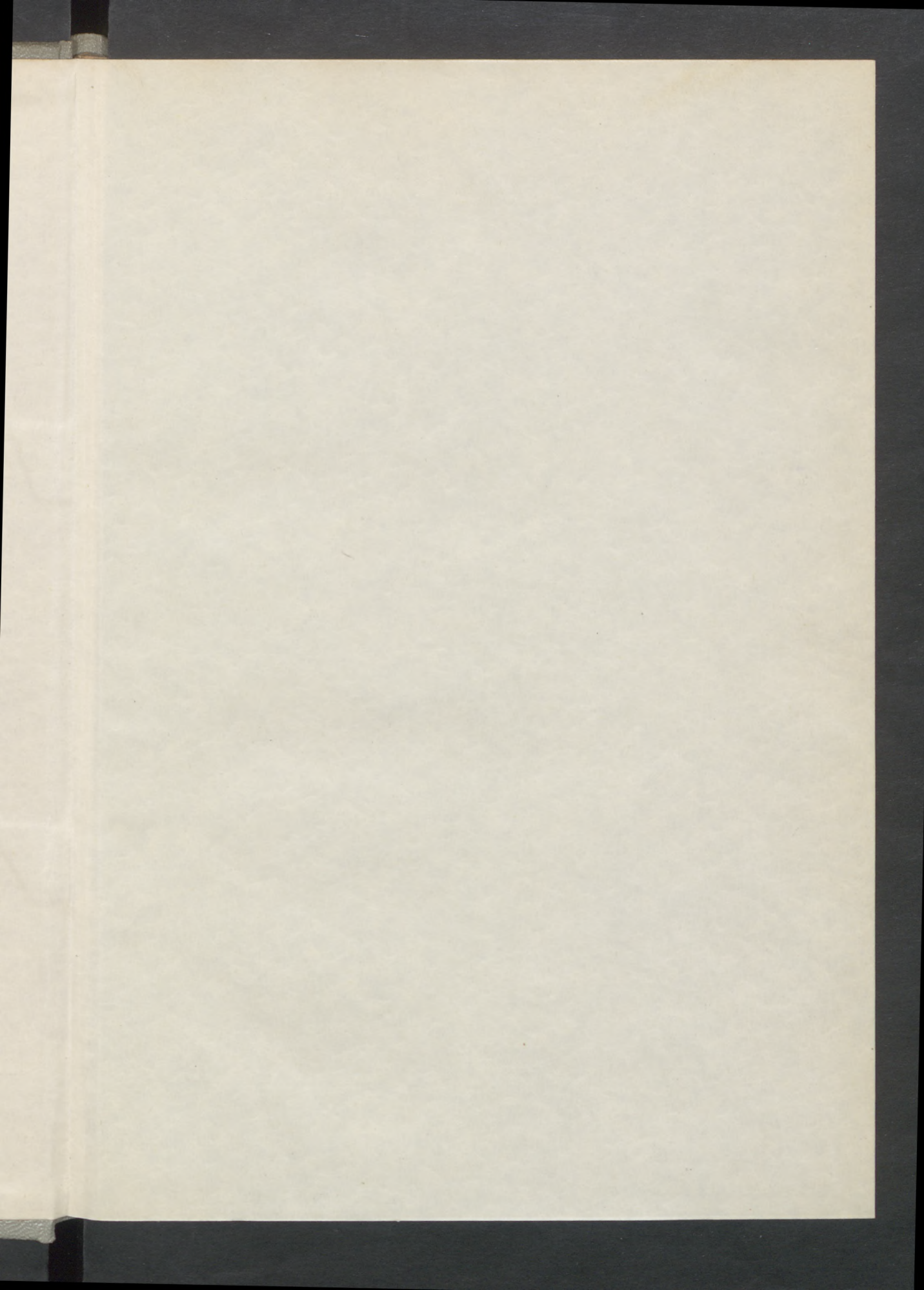

609.742

6
F

KU
—
MIN

609742

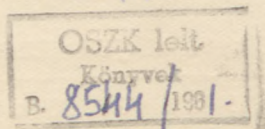
KALOTASZEG NÉPESEDÉSI PROBLÉMÁI

írta

Dr. SCHNELLER KÁROLY

KÜLÖNLENYOMAT A HITEL 1944. MÁJUS—JÚNIUSI SZÁMABÓL
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R. T. KOLOZSVÁR

24509

ALÁZAT NÉLKÜL a legkisebb probléma sem oldható meg. Alázat alatt itt a probléma nehézségeivel való szembenézést kell értenünk. Nehéz a feladat először is azért, mert nem magam választottam a témát, hanem felkértek reá; mintegy megrendelték*. Ahhoz pedig, hogy igazán jól megoldjuk a feladványt, töviről-hegyire ismernünk kellene a *tájat*, amelyről szó van. Néhány községnek elég felületes ismerete kicsi jogcím ahhoz, hogy az ember az olyan sok százból egybeszótt és éppen ezért bonyolult kérdést, mint amilyen egy geográfiailag és ethnikaileg egységesnek tekintett táj népessége, *szervesen*, tehát *oknyomozólag* nézzen és láttasson. Igaz, hogy a színről-színre való s egyéni tapasztalatokon nyugvó *nézés*t sokszor pótolja és általánosabb érvényűvé teheti a könyvből, a számok törvényein eligazodni igyekvő *látás*. Hiszen itt van a statisztikus létjoga.

Amde a számok salakjából a valóság és kivált az igazság aranyát és ezüstjét kiolvasztani még akkor sem könnyű, hogyha a számok *feldolgozása* és *közlése* a tömegszerű megismerés elemi feltételének a respektálásával történik. Ezalatt azt értjük, hogy a társadalmi tömegjelenségek ismérveik szerint kellőképpen *tagoltassanak*, *kombináltassanak*. Vagyis ahhoz, hogy a számból érvényes törvény vagy akár csak tétel teremjen, mindenek előtt az szükséges, hogy *ú. n. homogén tehát egynemű tömegek* állíttassanak viszonyba. A statisztika lelke az összehasonlítás és az összehasonlítás előfeltétele a homogenitás. A példa jobban magyaráz: ha valahol feltűnően esik a születések száma, mint egy másik területen, akkor az ezen folyamatot jelző számpárok még csak *tünetek* lesznek; érdemleges értékelésre azonban még semmiképpen sem alkalmasak, mert hiszen a születések gyakorisága függ a nők életkorától, családi állapotától és attól is, hogy a fogamzásképes korú nők a különböző népességeknek hányadrészét teszik. Éppen így a halálozás mértékét is teljesen csak akkor ismerhetem meg, ha a halottak számát nemcsak az élők összességéhez viszonyítom, hanem egyben az elhalálozási veszély szempontjából korántsem indifferens életkor szerint is tagolom az elhaltakat és természetesen az élőket is; így kaphatok — a megfelelő korú élőkhöz arányítva az elhaltakat — homogén viszonyszámokat. Máskülönben előfordulhat az, hogy két különböző tömeg születési vagy halálozási arányszámát egészen tévesen hasonlítjuk össze; lehet ugyanis, hogy valahol csak azért kevés a születés, mert valamely okból kifolyólag alacsony a szülésre képes korú, fiatalabb férjes nők arányszáma és másrészt lehetséges, hogy csak azért látjuk esetleg nagyinak a halandóságot, mert az életerős és re-

* A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége által rendezett Kalotaszegi Hét alkalmára készült előadás.

ményteltjes ifjúság képviselője szegényes, ellenben sok az esendő öreg. A hasonlítandó tömegek nagyfokú differenciáltsága tehát szükségessé teszi azt, hogy *maga a vizsgálat is lépést tartson e sok-rétűséggel* és lehetőleg *homogén* csoportokra tagolva mutassa be a megfigyelendő, illetve összehasonlítandó sokaságokat.

A homogenitás e követelményének sokszor még országos, vagy törvényhatóságközi viszonylatban sem tudunk teljesen eleget tenni. Éppen a feldolgozás korlátolt fokú részletessége miatt. *Mennyivel inkább áll ez a mi megadott kutatási területünkre nézve!* Ennek a statisztikai anyagát ugyanis kizárólag a *községünkinté* egybeállításokból meríthetjük. A községi feldolgozás azonban — egyébként érthetőleg — jóformán sohasem terjeszkedhetik ki *részletes kombinációkra* s nem is tagolhatja a tömeget úgy, ahogy arra értékelő ténymegállapítások megfogalmazása céljából szükség volna. Mindez teljesen érthető. Ha ugyanis minden egyes község népességi, gazdasági stb. adatait a tudományos szempontok által igényelt mértékig tagolnók, akkor annyira elaprózódnék a számanyag, hogy maga a közlés is szinte leküzdhetetlen akadályokba ütköznék. A költségekről nem is szólva. S arról is csupán mellékesen, hogy a túlzott atomizálás miatt ebben az esetben már alig volna kielégítő nagy számanyagunk bizonyos törvényszerűségek kiolvasására.

Mindezek alapján nem félünk kimondani azt, hogy a feladott probléma statisztikailag éppen azért *nagy*, mert a kör, amelyet vizsgálni akarunk, *kicsi* és mert a statisztikai *adatfeldolgozás fogyatékos* s így az örömteljes siker kisebb reményével kecsegtető.

Úgy érezzük azonban, hogy e sajátos és értékes népi közösség statisztikai elemzése mégsem fölösleges. Egyrészt azért nem, mert a Kalotaszeggel foglalkozó irodalom ezzel még tudtommal jobbra adós. Másrészt pedig úgy érezzük, hogy a statisztikai analízis serkentőleg fog hatni azokra, akik a helyszíni ismeretek birtokában e sorok írójánál jobban ismerik e népet s akik a számokból kicsillanó tanulságokat mérlegelik, összevetvén saját tapasztalataikkal és a nem egyszer meghökkentő, mellbevágó eredményeken elgondolkoznak. A cselekvés és a beavatkozás akaratával.

Ha igaz az, hogy írni annyit tesz, mint önmagunk felett ítélkezni, akkor kétszeresen igaz az, hogy minden statisztikában van valami ítéltszerű. A fellebbezhetetlennek látszó számok teszik ezt. Amennyiben ugyanis igazak és támadhatatlanok ezek a számok, akkor a hideg számoknak a vitát csaknem fölöslegessé és kilátástalanná tevő marasztaló vagy felmentő ítéletei jobban megmozgatják az egyéni és kollektív lelkiismeretet, mint a félreérthető és félremagyarázható szavak.

A statisztikus ott áll a rostáló idő kereke mellett és szorongó szemmel vizsgálja: miként rostálja a népeket, a fajokat vagy az egyes társadalmi rétegeket a számfejléményekkel terhes idő. A vizsgálódás és a láthatár-sötétedés szinte minden statisztikai elemzés velejárója. Minél több szeretet fűzi a kutatót a kutatás tárgyához, annál erősebbek ezek az érzelmi reakciók.

Kalotaszegyet a statisztikusnak — ha magyar — különlegesen

szeretnie kell. A hányatott és a szinte végtelen nehézségek mellett pusztá létével hivatottságát igazoló magyar faj különös virága és világa Kalotaszeg. Erő és szépség, helytállás és egyéni sajátosság. Igaz, mindez csupa szó, ami keveset mond és sokféleképpen érthető és ezt *Ady Endre* maradéktalanabban kifejezte „A Kalota partján” című versében: „*Pompás magyarok, templomból jövet — Mentek át a Kalota folyón — S a hidat fényben majdnem fölemelte — Az ölelő júniusi nap. — Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves — És tarkaságban annyi nyugalom — És fehér és piros és virító-sárga, — Izgató kék és harcós barna szín — S micsoda nyugodt, nagyságos arcok, — Ékes párták, leesni áhítók. — Papi-beszéd kemény fejükből csöndben — Száll el s nyári illattal vegyül. — Mily pompás vonulások a dombon. — Oh, tempós vonulás, állandóság, — Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.*”

A magyart — ha statisztikus — mégis elsősorban más miatt érdekelheti népünk e sajátos színfoltja. *Sziget a tengerben!* Elég nagy sziget ahhoz, hogy a tenger hullámai egykönnyen el ne mosásák. De elég kicsi ahhoz, hogy féltetni kelljen: önerejéből telik-e a *succrescentiára*? Futja-e arra, hogy a magyar szín és jelleg *csorbitatlanul* megmaradjon? Olyan sziget, amelynek feladata *összekötő-hídként* szolgálni a nagy magyar Alföld és Kolozsvár, valamint távolabbról a Székelyföld magyarsága között. Az összekötő láncszemek a történelem viszontagságai rendjén alaposan megritkultak. A megszakítatlan területi összefüggés — mondhatnók — vágyalom. Kalotaszeg a tordai magyar nyelvszigettel együtt az egyetlen komoly magyar tömb, amely a kiépíthető területi kontinuitás kezese és reménye.

A statisztikai elemzés van hivatva tisztázni, hogy a nekünk oly értékes népszigetet erejében mi a valóság és mi a látszat; megvizsgálni, hogy az élet gyökerei mennyire épek s hogy a fejlődés irányzata alapján mi várható a jövőben? Feladatunk az, hogy Kalotaszeg népének demografiai sajátosságai megrajzoltassanak. Tehát látnunk kell, hogy mi az, amiben eltér a környezetet képviselő román falvak népétől. S végül látnunk kell azt is leplezetlenül, hogy — ha vannak sebek és bajok — mik a felismerhető okok s mi a probléma magva.

KALOTASZEG ELHATÁROLÁSAVAL nem kell sokat bajlódunk. Kevélység volna vitába szállani *Kós Károllyal*, aki szerint Kalotaszeg a torda-aranyosmegyei Magyarlétáig, sőt Alsójáráig terjed. Ha a népviselet alapján igaza is van (bár itt is vannak eltérések), az ethnikum mást mond. Ethnikum alatt itt a testalkatot (beleértve a koponyalkatot, hajszínt stb.), valamint — akármily bizarrnak és erőltetettnek tűnjék — a természetes népmozgalom alapjelleget értjük. Igaz viszont, hogy az általunk is feltétlenül Kalotaszegnek vett népközösségen belül is sok különbséget vesz észre a felületes szemlélet. Érzésünk szerint Magyarlóna Kalotaszeg délkeleti határa. A kérdés pillanatnyilag a statisztikus számára irrelevans, mert ha a legújabb népszámfelldést is figyelembe akarjuk venni, akkor amúgy is csak az ezidőszert magyár impérium alá eső falvakra

szorítkozhatunk. Ez esetben pedig nemcsak a hovatartozásuk tekintetében vitatható délkeleti nyúlványról (Magyarfenes, Tordaszentlászló és Magyarléta) kell lemondanunk, hanem a „Felszeg“ patinásvérbeli két kalotaszegi községéről is: Magyarvalkóról és Gyerőmonostorról; e két község ugyanis a bécsi döntés következtében oda-átra esett.

Habár érdemes lett volna Felszeg, Alszeg és Nádasmente „kistájak“ szerint is elhatárolni a kalotaszegi községeket, mégsem tettük meg. Az egyébként is elég nagy technikai munkát erősen növelte volna a három csoportra bontás, anélkül, hogy a részletesebb helyi ismeretek hiányában amúgysem túlsokat mondó elhatárolás értékes gyümölcsökkel kecsegtetett volna. Helyenkint — kivált a születések hanyatlásának kérdésével kapcsolatban — fogunk utalni a Kolozsvár közelében levő, főleg nádasmenti falvak sajátos szerepére, de a következetes különválasztásról lemondtunk.

A kalotaszegi községek egy része csaknem kizárólagosan magyar anyanyelvű. Tetemes részében azonban van román kisebbség is és öt olyan kifejezetten kalotaszegi község van, amelyben a románság majoritásban él. (Farnas, Gyerőmonostor, Magyarókereke, Nagypetri és Váralmás.) Gyerőmonostor — mint már említettük — ma Romániához tartozik. Bizonyos demografiai sajátságok, így pl. a koreloszlás és a születési arány értékelése céljából e román többségű kalotaszegi községeket különválasztottuk a magyar községek-től; emellett helyenkint a magyar falvak közül is kiemeltük a színmagyarokat a vegyes lakosságúak sorából, színmagyaroknak azokat tekintve, amelyekben a magyarság aránya az 1910-es népszámlálás szerint a 90%-ot is meghaladta volt.

Egyes vonatkozásokban Bánffyhunyadi, mint egy kis medence központját, külön kiemeltük. Indokolt ez, mert a városias foglalkozások s elsősorban a kereskedők viszonylag tekintélyes arányszám-ban vannak képviselve e mezővároskában.

A NÉPSZÁM VALTOZÁSA A KIEGYEZESTŐL MAIG

1869-től 1941-ig vizsgáltuk a népesség számának hullámzását. Az egyes községeket feltüntető alábbi táblázat tanúsága szerint a fejlődés felettébb változatos. (L. az 1. sz. táblát a következő lapon.)

A népszám ugyan a községek nagy többségében emelkedett, de mégis akadt a 32-ből 8 olyan község, (a táblázaton curzív szedéssel az 1941-es népszám) amelyekben 1941-ben kevesebb embert írtak össze, mint a kiegyezést követő első census idején. Elgondolkodtató tünet! E községek a következők: *Jákótelke* (1869-ben 268, 1941-ben 248 lélek), *Kalotadámos* (390—360), *Nyárszó* (422—385), *Sárvásár* (312—285), *Sztána* (751—540), *Zsobok* (698—623), *Nádasdaróc* (181—166) és a román többségű, de figyelemreméltó magyar kisebbségű *Farnas* (426—409).

A jelenleg magyar impérium alatt levő községek népszáma 1869—1941 közt általánosságban az említett kivételek ellenére is számbavehető gyarapodást mutatott fel. 25.322-ről 32.242-re emel-

1. Tabella. A kalotaszegi községek lélekszáma 1869—1941 közt (zárjelben a nagyságrend száma)

	1869	1880	1880	1890	1900	1910	1930	1941
Bánffyhunyad	3283 (1)	3152 (1)	3666 (1)	4471 (1)	5183 (1)	5401 (1)	5121 (1)	1889 (3)
Váralmás*	1756 (2)	1439 (2)	1633 (2)	1633 (2)	1773 (2)	1838 (3)	1889 (3)	1889 (3)
Magyarlóna	1229 (3)	1317 (3)	1464 (3)	1560 (3)	1672 (3)	1864 (2)	1922 (2)	1922 (2)
Méra	1078 (4)	1025 (5)	1220 (5)	1268 (6)	1383 (7)	1572 (5)	1582 (5)	1582 (5)
Mákfalva	1066 (5)	1044 (4)	1227 (4)	1306 (4)	1401 (5)	1236 (8)	1156 (8)	1156 (8)
Magyarvita	995 (6)	956 (8)	1074 (7)	1149 (7)	1400 (6)	1367 (7)	1336 (6)	1336 (6)
Szucság	956 (7)	997 (6)	1065 (8)	1114 (8)	1189 (9)	1177 (11)	1116 (10)	1116 (10)
Kisbács	915 (8)	958 (7)	1126 (6)	1278 (5)	1423 (4)	1683 (4)	1620 (4)	1620 (4)
Kalotaszentkirály	886 (9)	864 (10)	854 (11)	836 (12)	1036 (12)	1092 (12)	1054 (11)	1054 (11)
Magyarkiskapus	857 (10)	882 (9)	999 (9)	1097 (9)	1249 (8)	1406 (6)	1259 (7)	1259 (7)
Körösfő	848 (11)	742 (12)	862 (10)	929 (11)	1069 (10)	1173 (9)	1130 (9)	1130 (9)
Középlak	819 (12)	740 (13)	832 (12)	836 (13)	903 (13)	889 (14)	905 (14)	905 (14)
Magyarkapus	756 (13)	744 (11)	815 (13)	959 (10)	1048 (11)	1013 (10)	1005 (12)	1005 (12)
Sztána	751 (14)	501 (22)	541 (29)	545 (22)	549 (25)	595 (24)	540 (25)	540 (25)
Magyarbikal	750 (15)	650 (17)	750 (15)	831 (14)	902 (14)	927 (13)	924 (13)	924 (13)
Győróvárhely	702 (16)	694 (15)	742 (16)	794 (16)	876 (16)	814 (16)	747 (19)	747 (19)
Zentelke	699 (17)	688 (16)	703 (17)	740 (17)	796 (17)	868 (15)	839 (16)	839 (16)
Zsobok	698 (18)	623 (18)	652 (18)	646 (18)	667 (20)	697 (21)	623 (24)	623 (24)
Türe	652 (19)	713 (14)	778 (14)	812 (15)	901 (15)	800 (17)	810 (17)	810 (17)
Kispetri	606 (20)	564 (20)	590 (21)	595 (21)	650 (21)	635 (23)	625 (22)	625 (22)
Nagypetri*	570 (21)	570 (19)	618 (20)	641 (19)	748 (18)	792 (18)	856 (15)	856 (15)
Inaktelke	557 (22)	526 (21)	629 (19)	635 (20)	706 (19)	726 (20)	702 (21)	702 (21)
Magyarókerke*	521 (23)	489 (24)	496 (24)	529 (24)	596 (23)	691 (22)	762 (18)	762 (18)
Jegenye	481 (24)	426 (25)	470 (25)	485 (25)	557 (24)	595 (25)	630 (22)	630 (22)
Bogártelke	458 (25)	496 (23)	559 (22)	545 (23)	610 (22)	747 (19)	730 (20)	730 (20)
Ketesd	434 (26)	331 (27)	380 (27)	392 (28)	418 (28)	505 (26)	506 (26)	506 (26)
Farnas*	426 (27)	319 (29)	371 (28)	419 (27)	452 (26)	441 (28)	409 (27)	409 (27)
Nyárszó	422 (28)	357 (26)	408 (26)	435 (26)	439 (27)	410 (29)	385 (30)	385 (30)
Kalotadamos	390 (29)	331 (28)	364 (29)	377 (29)	404 (29)	447 (27)	360 (29)	360 (29)
Sárvásár	312 (30)	268 (30)	272 (30)	277 (30)	289 (30)	321 (30)	285 (30)	285 (30)
Jákótelke	268 (31)	215 (31)	204 (31)	196 (30)	237 (32)	262 (31)	248 (31)	248 (31)
Nádasdaróc	181 (32)	174 (32)	201 (32)	182 (32)	239 (31)	191 (32)	166 (32)	166 (32)
Együtt	25.322	23.759	26.559	28.490	31.765	33.192	32.242	32.242
A 28 magyar többs. község	22.049	20.973	23.447	25.268	28.196	29.430	28.326	28.326
A 4 román " "	3.273	2.781	3.112	3.222	3.569	3.762	3.916	3.916

Román többségű.

kedett a népesség száma e községekben. Ez 27.3%-os gyarapodásnak felel meg. Az egyébként mérsékeltnek tekinthető népgyarapodást Bánffyhunyard eleven népfejlődése is segítette. Az 56%-os szaporodást feltüntető Bánffyhunyard nélkül a szaporodás kulcsa éppen csak hogy elérte a 23%-ot.

A fejlődés üteme a táblázat szerint időszakonként távolról sem egyenletes; emellett községenként is nagy eltérések mutatkoznak. Mindezek mellett nem mehetünk el szó nélkül. A legelső, ami szembe-tűnik: 1869—1880 közt a népszám a községek legnagyobb részében visszaesett. Sok községben egészen feltűnően. Így Jákótelkén és Farnason több mint 20, Ketesden csaknem 30%-al, Sztánán meg éppen 33.3-al. Az 1872—73-as kolerának tulajdonítható ez a félelmetes hanyatlás, amit a nyolcvanas évektől kezdve már csaknem teljesen általános és a századforduló utáni évtizedben kivétel nélkül minden községre kiterjedő örvendetes emelkedés váltott fel. Komoly a fejlődés megrendülése már 1910—1930 közt és egyenesen félelmetes a dekadencia 1930—1941 közt. Ebben az utolsó évtizedben a községek legnagyobb részében szaporodás helyett fogyatkozás következett be. A népszámváltozás kulcsát évtizedenként a következő táblázat mutatja:

A szaporodás százaléka Kalotaszeg ezidőszerint magyar imperium alatt álló

	28 magyar többségű községben	4 román többségű	Összes	Ugyanez Bánffyhunyard nélkül
1869—1880	— 4.9	— 15.0	— 6.2	— 6.5
1880—1890	+ 11.8	+ 11.9	+ 11.8	+ 11.1
1890—1900	+ 7.8	+ 3.5	+ 7.2	+ 4.9
1900—1910	+ 11.6	+ 10.7	+ 11.5	+ 10.7
1910—1930	+ 4.4	+ 5.4	+ 4.5	+ 4.5
1930—1941	— 3.8	+ 4.1	— 2.9	— 2.4
1869—1941	+ 28.5	+ 19.7	+ 27.3	+ 23.1

A 80-as és a 900-as évek voltak a virulás igazi évtizedei. A kilencvenes évek megtorpanása inkább csak annak a következménye, hogy az említett koleravész főleg az akkori kisgyermek sorában vágott sűrű rendeket. Ezek a kilencvenes években már fajfenntartó sorba jutottak volna. Hiányuk erősen érződött. A születési arány átmenetesen megcsökkent. Bizonyíték, hogy valóban csak ez az ok: a román többségű községcsoportban, ahol a kolera évtizedében a fogyás kimagaslóan nagy volt, a kilencvenes években is több mint kétszeresen volt érezhető az elmaradás.

Az impériumváltás után igen nagy eltolódás állott be a szaporulat terén. Érződött ez már a román uralom első félidejét jelző 1930-as népszámlálás eredményein. A szaporodás az 1910—1930 közt elszállott 20 év alatt alig két ötöde az első világháború előtti szaporulatnak. Pedig húsz esztendőről van szó! Igaz, hogy a világháború

négyszáz és félezerre is ideesett. Mindenesetre már akkor jelentkezett egy szembeötlő tünet: a magyar többségű községek népszáma, amely azideig egy árnyalattal jobban növekedett, 1910—1930 között határozottan elmaradt a román többségű kalotaszegi községek szaporulatától. De mindez semmi az 1930—1941 közt észlelt népszámlakulás aggályos tüneteire, dekadenciájához mérten! Pedig ekkor nem is folyt véres háború és nem is dúlt a kolera. E tíz év alatt ugyanis a magyar községek lélekszáma 3.8%-al *megfogyatkozott*. A kivételes viszonyai miatt alig hasonlítható hetvenes évekig kell visszamennünk, hogy hasonló jelenségre akadjunk. A magyar községek túlnyomó részének népszáma — a kis mezőváros jellegű Bánffyhunyardal egyetemben — megcsökent: a kivételszámbamenő

2. Tabella.

A lélekszám változásának indexei

	1910 1880 =100	1941 1910 =100	1941 1880 =100
Bánffyhunyard	164	99	162
Váralmás ¹	123	106	131
Magyarlóna	127	115	146
Méra	135	114	154
Mákófalva	134	82	111
Magyarvista	146	95	140
Szucság	119	94	112
Kisbács	149	114	169
Kalotaszentkirály	120	102	122
Magyarkiskapus	142	101	143
Körösfő	144	106	152
Középlak	122	100	122
Magyarkapus	141	96	135
Sztána	109	98	108
Magyarbikal	139	102	142
Győróvásárhely	126	85	108
Zentelke	116	105	122
Zsobok	107	93	100
Türe	126	90	112
Kispetri	115	96	111
Nagypetri ¹	140	114	160
Inaktelke	134	99	133
Magyarókerke ¹	122	129	156
Jegenye	131	113	148
Bogártelke	123	120	147
Ketesd	126	121	153
Farnas ¹	142	90	128
Nyárszó	123	88	108
Kalotadámos	122	89	109
Sárvásár	108	98	107
Jákótelke	110	105	115
Nádasdaróc	137	69	95
<i>Együtt</i>	<i>133.7</i>	<i>101.5</i>	<i>135.7</i>
A 28 magyar többs. község	<i>134.4</i>	<i>100.5</i>	<i>135.0</i>
A 4 román többs. község	<i>128.3</i>	<i>109.7</i>	<i>140.8</i>
Helység nagyság szerint (1880-as alap)			
1000 léleknél népesebb	143.1	102.2	146.3
751—1000	135.2	101.4	137.1
501—750	127.1	97.6	120.9
— — 500	128.9	102.1	131.6

¹ Román többségű község

gyarapodások közül (Jegenye, Ketesd, Magyarlóna, Méra és Türe) legföllebb Magyarlóna népnövekedése értékelhető valamelyest, bár itt is éppen csak hogy elérte a szaporodás kulcsa a szerény 3%-os határt. Egészen rendkívüli és az életét példátlan megszükülésére valló tünet ez, amelynek az okaival kissé bővebben kell foglalkoznunk. Hogy egyébként az első világháború és ezen túlmenőleg az impériumváltozás milyen caesurát jelentett Kalotaszeg népszámfejlődésében, azt legvilágosabban az alábbi indexszámok mutatják. A kolerajárvány kivételes zavaró szerepe folytán bizvást elhanyagolható első évtizedet az index képzésénél figyelmen kívül hagytuk és csupán a két emberöltő népszámváltozásait vetjük alapul községenként. (L. a 2. táblát.) Az indexek összehasonlítása bizonyosság mellett, hogy itt valóban valami rendkívüli történt. 1910 és 1941 közt a községek jó részében az

indexszámok vagy a 100 alá csúsztak, vagy pedig épen csakhogy elérték a 100-at; tehát kevés kivétellel lényegileg nem mutatkozott népfejlődés. Ezzel szemben 1880 és 1910 közt az indexek legnagyobb része a 120-at meghaladta; sűrűn akadunk 40%-ot meghaladó fejlődésre is.

Az egyes községek fejlődését jelző indexszámok jól szemléltetik azt, hogy egységesnek tudot és hasonló maghatározó tényezők közt élő tömegek is mennyire eltérnek szaporodás tekintetében. Kivált régebben szépen érvényesült a községnagyság befolyása, amennyiben minél nagyobb a község, annál jelentősebb volt a népszaporodás mértéke is. Az utóbbi 30 éves periódusban már némi törés van e tekintetben. A magyar községek fejlődési indexe az első periódusban egy árnyalattal gyorsabb, a második emberöltő alatt azonban már határozottan kedvezőtlenebb volt.

Az egyenletes fejlődést mutató községek száma nem nagy (voltaképpen csak Magyarókerékét, Bogártelkét, Ketesdet és némi jóakarattal Zentelkét, Magyarlónát, Jegenyét lehetne ilyennek tekinteni). Annál nagyobb az állhatatlan, az egykori szép fejlődést nagy hanyatlással vagy stagnálással felváltó községeknek a száma. Iskola-példája ennek Mákófalva s még inkább a parányi Nádasdaróc és az izmosabb képződmények közül Gyerővásárhely. E községek — mint látni fogjuk — az egykehajlam irányába katasztrófális utat tettek meg az utóbbi 30 év alatt.

Kalotaszeg népének szaporodását Kolozs megye többi községeivel vagy talán még helyesebben a közvetlen környezettel kellene összevetnünk. Értve ezalatt az érdekelt járások nem kalotaszegi községeit. Ezek túlnyomólag román jellegűek. A összevetés azonban nem éppen könnyű. 1940-ben a bánffyhungyadi és gyalui járás községeinek egy részét elcsatolták és ezek népszámát 1941 január 31-ére nem tudtuk meghatározni. Ezért úgy jártunk el, hogy Kalotaszeg népszaporodásának 1880—1910 közt észlelt kulcsát az *integer* Kolozs vármegye *többi* községével, 1910—1941 folyamán konstatait rátáját a *mai* Kolozs vármegye nem kalotaszegi községeivel vetettük egybe. A homogenitás szempontjából ez kis szépséghiba, de más helyütt látni fogjuk, hogy a mai és a volt Kolozs vármegye népmozgalmi, népességszerkezeti tekintetben csak árnyalatnyira különbözött.

E számítás eredménye az, hogy Kolozs vármegye nem kalotaszegi községei (a telepés Nagysármás és Kolozs-kara leszámításával) 1880—1910 közt 35.27%-al gyarapodott. Alig maradt el ettől Kalotaszeg népszaporulata, amely ezen 30 év alatt 33.71%-ra rugott. Annál szomorúbb a következő emberöltő eredménye. (1910—1941.) A mai Kolozs megye nem-kalotaszegi községeinek a népszaporulata is nagyon meggyengült, de mégis még 17.23%-ot tett ki, szemben Kalotaszeg csaknem teljes stagnálást jelentő 1.50%-os kulcsával.

A MIKOR A NÉPSZAPORODÁS úgy megrendül, mint a kalotaszegi községekben 1930 és 1941 közt, (ami egyébként csak súlyosbított változata az 1910—1930 közt már jelentkező stagnálásnak) ak-

kor a statisztikus tudja, hogy felettébb súlyos okok állanak a változás háttérében. A magyar népesedés részleteredményeiben aligha találunk olyan példát, mint amilyent Kalotaszeg nyújt, ahol a századforduló körüli *egészséges* szaporodást egy emberöltővel később ilyen, csaknem *generális népfogyás* kövesse. Felötlik a kérdés: talán önmagának ás vermet a színpompás, erős nép? Vermet, amelybe temetkezni kíván; vagy más erők ingatták meg a népesedés régi és tartós törvényeit, amelyek közt élt e büszke nép? A Kalotaszeg kikezdő és a lét parancsait tagadó egykéről már több szó esett. Erről alább még mondunk egyet-mást. Itt csak azt vizsgáljuk meg, hogy vajon a természetes népszaporodás, vagyis a születési többlet megingása mennyiben felelős a népszaporodás meglankadásáért? A statisztikus — szemben talán a közgazdással — a szaporodás azon hanyatlását, amely a természetes szaporodás elenyészése következtében áll be, mindenekfelett álló bajnak, a *bajok bajának* látja, míg az elvándorlás folyományaként beálló deficiteket — ha szövődményei miatt nem is becsüli le — inkább *átmeneti* szerencsétlenségnek tekinti, amelynek a kártevései sokkal könnyebben helyrehozhatók, mint a népesség kívánatos összetételét, konstrukcióját is gyökeresen megingató születési dekadencia.

A központi statisztikai hivatal nagy előzékenységgel rendelkezésemre bocsátotta a kolozsmegyei községeknek 1931-1940 közt még a román anyakönyvi hivatalok által feljegyzett születési és halálozási adatait. Így megállapítható volt a természetes szaporodás nagysága a két népszámlálás közt eltelt idő alatt. Ezt a számot összevetve a tényleges népszaporodással, illetve fogyással, tisztázható az, hogy mi része volt a szaporodás megakadásában a születések csökkenésének és másrészt a vándormozgalomnak. Igazi értéket, távlatbeli áttekintést azáltal nyer az összehasonlítás, hogy párhuzamba állíthatjuk az eredményeket az emberöltővel ezelőtti békés, még valódi békés időszaknak a vándorlási egyenlegével.

A vizsgálat eredménye érdekes és jelentős. Volt ugyanis a

	születési többlet		tényleges szaporodás		vándorlási különbözet	
	1901-10	1931-40	1901-10	1931-40	1901-10	1931-40
a 28 magyar községben	2682	1351	2953	— 1104	+ 271	— 2455
a 4 román többségű községben	291	329	348	— 154	+ 57	— 175
Kalotaszegen összesen	2973	1680	3301	— 950	+ 328	— 2630
Kalotaszegen Bánffyhungad nélkül	2616	1593	2589	— 670	— 27	— 2263

Az időszakkezdeti népesség %-ában kifejezve volt a

a 28 magyar községben	10.6	4.6	11.7	— 3.8	+ 1.1	— 8.4
a 4 román többségű községben	9.0	8.8	10.8	— 4.1	+ 1.8	— 4.7
Kalotaszegen összesen	10.5	5.1	11.6	— 2.9	+ 11.1	— 8.0
Kalotaszegen Bánffyhungad nélkül	11.3	5.7	10.7	— 2.4	— 0.6	— 8.1

Bizony vészes számok ezek! Akármilyen szempontból nézzük azokat. A századforduló után (1901-10) a községek többségében (32 közül 18-ban) a tényleges népnövekedés még nagyobb volt a születések többleténél is. Ez vidéki viszonylatban nem is minden-

napi jelenségnek számított. Annál örvedetesebb és életerős fejlődésre valló tünetként könyvelhettük el. Semmi sem maradt ebből! 1931—40 közt a természetes szaporodás a magyar többségű községekben a réGINEK a 40%-ára szállott le (10.6‰—4.6‰.) A román többségűeknek a születési többlete csaknem változatlan maradt. (9.0‰-ról csak 8.8‰-ra esett.) Végeredményben azonban a születések nagyfokú hanyatlásából előálló ezen kedvezőtlen jelenség önmagában a legtávolabbról sem indokolja magát a fogyatkozást. Hiszen még a régihez képest ugyancsak megrokkant természetes szaporodás mellett is 1680 fővel kellett volna *szaporodnia* a legutolsó decennium alatt a megmaradt Kalotaszeg népének. Így nem kevesebb, mint 2.630 lélekre megy az *elvándorlás többlete*. Ez nem azt jelenti, hogy „csak” ennyien költöztek el az elmúlt évtized alatt, hanem, hogy ennyivel többen távoztak el, mint amennyien odaköltöztek. Érdemes a két számot még egyszer szembeállítani: egykor 328 fő nyereség, 30 évvel később 2630 fő veszteség.

A VÉGSŐ MÉRLEG tehát ez: a természetes szaporulat 1243-al romlott, a vándorlások egyenlege 2958-al. A két végéről egyszerre égetett gyertyához hasonló volt a kalotaszegi magyarság helyzete. De mégis jó kétszerese volt a vándormozgalom végzetes megfordulásából eredő népvészteség annak, amelyet a születések megcsappanása idézett elő; pedig ezen utóbbit sem lehet kicsinyelni. A népesség testén súlyos seb ez is. Olyan súlyos, hogy a megelevenedés kilátásai a dekadencia rohamossága és csaknem általánossága miatt elég aggasztónak látszanak. Ez azonban — ismételjük — a tényleges fogyásért csak kisebb részben felelős. Főok a vonzóerő meggyengülése és a *taszítóerő megnövekedése*. Magyar fajunk szempontjából aggasztó tünet az, hogy a nagy romlás tulajdonképpen csak a magyar anyanyelvű községekben következett be. Ugyan tény az, hogy a román községekben is deficit váltotta fel az azelőtt észlelt vándorlási nyereséget. Ennek a mértéke azonban meg sem közelíti a magyar falvakét. S ami még lényegesebb: a természetes szaporodás a román többségű községekben úgyszólván a *régi maradt*. Egy nemzedékváltás elegendő volt ahhoz, hogy a magyarság és román-ság biológiai erőviszonyai e kis tájon belül gyökeresen módosuljanak. Igaz, hogy ez csupán egy kis mikrokozmosza az egész Erdélynek. Ámde más vizsgálataink a kalotaszegivel teljesen egyező eredménnyel zárultak. Egyebütt kimutattam, hogy Székelyföldön lényegileg ugyanezen jelenség volt konstatálható: a székely községekben az egy évtizeddel azelőtti census alig 1½ százalékos népszaporodást észlelt, mialatt a még magyar többségű, de már vegyes jellegű községekben a szaporodás a 4%-ot elérte és végül az ugyancsak a Székelyföldön fekvő, de már kifejezetten román többségű községekben a növekvés kulcsa a 10%-on túl emelkedett. A szaporodásbeli differenciát — még inkább mint a Kalotaszegen — csak másodsorban indokolta a születések többletének a románságra nézve előnyösebb alakulása. Az *élettér szűkülése*, az *elvándorlás* volt az, amely a fajilag különböző területek eltérő népességének háttérében állott. Jellemző, hogy a régi békés évtized-

ben a román többségű falvak még valamivel nagyobb vándorlási nyereséget könyvelhettek el, mint a magyar községek; tehát akkor az élettér a nem uralkodó nemzetiség számára sem szűkült meg; annál inkább 1930—1940 közt.

Felvetődik a kérdés: vajjon nem az okozza-e a kalotaszegi magyar községek népeltartó kapacitásának szinte tragikus meggyengülését, hogy ott a terület egyébként is már *túltelített*? Talán a szűk határ már nem bír el több embert? Az adatok bizonyos fókig igazat látszanak adni ennek a feltevésnek. Hogy azután az ezek alapján kialakítható ítéletben mégis valami hiba van, azt nem lesz nehéz kimutatni. De lássuk: mit mondanak a számok. A magyar többségű községek határa 80.369 katasztrális hold, a románoké 24.287. Hektárra, illetve négyzetkilométerre átalakítva e területi adatokat, azt az eredményt kapjuk, hogy 1—1 négyzetkilométerre a kalotaszegi magyar községekben 67.6, a román többségű községekben 31.7 és az összes kalotaszegi községekben együttesen 60.4 lakos jutott. Ezzel szemben a tágabb értelemben vett környezetben (ami alatt a bánffyhungyadi, gyalui, hidalmási és nádasmenti járások *nem* kalotaszegi községeinek összessége értendő) 30.8 lakó jutott egy négyzetkilométerre. *Kétszer olyan sűrűn lakott Kalotaszeg területe, mint a környezete.* Ne felejtjük azonban, hogy a népsűrűségi adatok önmagukban *nyersek*. Sokat számít az, hogy a terület *művelési ágak* szerint miképpen oszlik el. A szántóföld átlagban több embernek ad munkát és általában több embert tart el, mint a legelő, vagy az erdő. Igaz ugyan, hogy Kalotaszeg sovány és kaviccsos, harmadrendű szántóinak népességtartó kapacitása felettébb gyenge. De normális időkben nem is ez volt a megélhetés egyedüli, avagy akárcsak domináló alapja. A kalotaszegi magyar vállalkozó készséget nem kellett féltetni! Az erdőből, az állatból szépen pénzelt és a maga szűk életterét erdők bérletével, famunkával, kupeckedéssel alaposan kitágította. Sokszor távolfekvő községek határában is bérelhetett legelőt, szántót, esetleg erdőt s így bekapcsolódott a termelő munkába, erdőuradalmak fuvar-szükségletének kielégítésébe. Kialakult egy egészséges symbiosis az inkább legeltetéssel és erdőmunkával foglalkozó hegyvidéki románság és másrészt az állattenyésztésen kívül elsősorban mezőgazdasággal és jószágközvetítéssel foglalkozó kalotaszegi magyarság közt. Ezt a szoros egymásrautaltságot már meglazította a román földreform és még inkább a szabad vállalkozást s ezzel az életrevalóságot antiszelektáló, mert guzsbakötő és azt a faji elfogultság szerint mérlegelő gazdaságpolitika. Ez azután a kalotaszegi nép életrevaló kereskedelmi érzékének megzsibbasztására vezetett. Információnk szerint ez a —kétségtelenül a zsidóságnak is nagy szerepet juttató, de a magyarság egy részének is komoly hasznát jelentő — kereskedelmi tevékenység messze vidékre, a Szilágyság egy részére is kiterjedt.

Hogy a népsűrűséggel, az állítólagos telítettséggel mily nehezen lehet operálni, arra csak azt hozzuk fel, hogy a túltelítettség jelzőjéül vett népsűrűségi hányados elvégre már 1900 körül is magas volt, a környezethez mérten éppen olyan kiemelkedő, mint egy em-

beröltővel később. És mégis Kalotaszeg — akkoriban majdnem normális — természetes szaporodásán felül még bevándorlási többletet is tudott felmutatni. A környezetet képviselő 4 járás nem kalotaszegi, tehát túlnyomólag román jellegű és — miként láttuk — fele olyan sűrűn lakott falvaiban a természetes szaporodás az első világháború előtti évtizedben 9400-at tett ki. A tényleges szaporodás ellenben csak 8347-et. Tehát, ha nem is volt nagy az elvándorlás, mindazonáltal mégis deficit mutatkozott. Ellenben a medenceközépi, illetve völgyi fekvésű és gazdaságstratégiailag, (elsősorban kereskedelmi- leg és háziiparilag) előnyösebb helyzetben levő magyar falvak népe a nagyobb népsűrűség ellenére is igen egészségesen fejlődött; vándorlási nyereség is mutatkozott. Ez az eleven iram tört meg. Természetesen közelfekvő az a feltevés, hogy csupán mezőgazdasági tevékenységből Kalotaszeg népe el nem tarthatja magát. Hogy azonban pusztá területéhez mérten Kalotaszeg munkás népe jól sáfárkodott a rábízott gazdasági talentumokkal, azt nagyon valószínűsíti az a még a régi világból való adat, amely a község lakóira nehezedeó fontosabb közterhek összegét állítja párhuzamba a lakossággal. A kis kiterjedésű kalotaszegi községekben aránylag nagy volt a *közterhek* összege. A közterheket pedig a gazdasági teljesítőképesség hű jelzőjéül tekinthettük, mivel egyenes korrelációban állnak a jóléttel, az igényekkel. A lélekszámhoz mérten is klasszissal felülmúlták e téren a kalotaszegi községek a román jellegűeket. Így volt az 1—1 főre eső közteher összege aranykoronában számítva (1908-as adatok szerint)

a 4 járás román jellegű községeiben	7.59
a kalotaszegi községekben	9.52

Az igényesebb magyar községek egykori teljesítőképességére s a birtokukban levő csekély föld kihasználásának mértékére még sokkal előnyösebb és élesebb fényt vet az az összehasonlítás, amely a községhatárok területével állítja párhuzamba a közterhek nagyságát. Ezen az alapon arra az eredményre jutunk, hogy volt a

100 katasztrális hold területre jutó közteher
összege arany koronában

Kalotaszeg községeiben	339.34
A környezetet képviselő román jellegű községekben	144.22

Egészen eltekintve attól, hogy e számok nem azt mutatják, mintha a régi magyar adópolitika sovíniszta szempontok szemelőtt tartásával terhelte volna meg a különböző népek gazdasági teljesítőképességét, egyúttal azt is valószínűsítik e számok, hogy a magyar községek termelési színvonala magasabb volt s ez az illető községek népeltartó kapacitásának jelentős tágítását tehette lehetővé. Ezért a túlnépesedési, népsűrűségi teóriával hajótörést szenvedünk, ha a beállott kedvezőtlen fordulat bizonyítékául ezt hozzuk fel.

A KALOTASZEGI NÉPESSÉGSZERKEZET

A NÉPSZÁM ERŐSEBB HULLÁMZÁSA rendszerint nyomot hagy a népesség összetételén. Értve ezalatt a lakosságnak *nem, életkor és családi állapot* szerinti tagozódást. Másrészt az ezen lényeges szempontok szerint bekövetkezett eltolódások és abnormitások a népesség természetes mozgalmát (születés, halál, házasságkötés) sem hagyják érintetlenül. A *szoros kölcsönhatást* nem szabad szem elől téveszteni akkor, amidőn a népesedés problémáját fel akarjuk állítani. Erős menedék a statisztikus számára az ilyen vizsgálat. Ugyanis az esetleges szerkezeti eltolódások részben megmagyarázhatják a népmozgalom terén bekövetkezett változásokat. Ennyiben ezen strukturális változásokat a népmozgalomban mutatkozó változások *formális okaiként* könyvelhetjük el. Hasonlít ez az eljárás az orvostudomány „kizárásai”-hoz, amelyeknek a diagnózisban oly nagy szerepük van. Ha szenilizálódik a korösszetétel, akkor a halandóság esetleg kedvezőtlen fordulatát, vagy nem kielégítő javulását ezen egyetlen tény is motiválhatja és nem kell kalandos találgatásokba bocsátkoznunk. De az ilyen népességszerkezeti vizsgálatok a jövő várható kialakulásának felvázolása érdekében sem haszonnélküliek.

Röviden látnunk kell, hogy a mai Kalotaszeg mit őrzött meg régi állapotából, sajátosságából. Sajnos, az 1941-es népszámlálási adatok ezidő szerint még nem tétettek közzé nem, kor és családi állapot szerint. Be kell érünk a román impérium fél idejében megtartott 1930-as népszámlálás eredményeivel. Az 1910—1930-ig lejátszódó fejlődés szemmel követése azonban éppen elég érdekes. A népszámnak fenti időszak alatt észlelhető alakulását az azóta történt és már kellőleg méltatott dekadens irányzatával összevetve elég támpontunk van a népesség konstrukciójára gyakorolt hatás felbecsülésére, de legalább is elgondolására. Így különösképpen az életkor szerinti tagozódás terén beállott változásokra gondolunk.

A KÉT NEM ARANYA KALOTASZEGEN. Az első világháború előtt (1910) Kalotaszegen 981 nő jutott 1000 férfira. Egészséges viszonyokra vall ez az arány. A férfiakat jobban fogyasztó kivándorlástól alig érintett terület volt ez, ezért sem alakulhatott ki nőtöbbség; másrészt a kalotaszegi magyar alig engedte azidőtájt leányát cselédnek. A természetes népmozgalom pedig a férfiaknak kedvezett s ezért érthető, hogy némi férfitöbbség mutatkozott. 1930-ban már 1003 nőt írtak össze minden 1000 férfi után. 22-vel növekedett a nők száma 1000 férfira számítva. Megjegyzésre érdemes az, hogy a magyar többségű kalotaszegi községekben az emelkedés egy árnyalattal még nagyobb: 980-ról 1005-re (+ 25), ellenben a román többségű kalotaszegi községekben az emelkedés alig észrevehető. (989—992.) Még sajátosabb az, hogy a környezetet képező négy járás nem kalotaszegi községeiben 988-ról 985-re szállt le a nők aránya. Igaz, hogy ez a két eredmény nem teljesen homogén; 1930-ban ugyanis a járási beosztás némileg más volt. Ezt a különbséget vagyis a Kalotaszeg masculinitásának kifejezettebb romlását jórészt az első világháború által történt fokozottabb igénybevétel rovására írhatjuk. Más adataink is vannak arra vonatkozólag, hogy nemcsak országos, de erdélyi viszonylatban is a magyarság szenvedte a nagyobb s a nemzetiségek a kisebb vérvesztést. Bár a nemi arány tu-

lajdonképpen 1930-ban Kalotaszegen kiegyensúlyozott volt, mégis azt kell mondanunk, hogy ez csak látszat, mert tudvalevő, hogy az alsóbb korcsoportokban általában elég kifejezett fiútöbblet szokott lenni s a háború után ez még valamelyest növekedett is. Ha most már egy ilyen elég jelentős eltolódás áll be a nemi arány tekintetében, akkor az nyilván és elsősorban a produktív, tehát házassodásra és gyermeknemzésre alkalmas korcsoportokban kellett, hogy bekövetkezzék. A román népszámlálás az életkor-adatok feldolgozásában egészen szerencsétlen és fogyatékos eljárást követett, amikor a 20—64 éveseket egybefoglalta. Így nem áll módunkban kiemelni az első világháború vérvesztése által különösen érintett korcsoportokat s tisztáznunk a nemi arányt e korcsoportokon belül. Mindazonáltal azt, hogy a nemi arány e nagyon népes és a népmozgalom szempontjából mégis csak döntő, egyesített korcsoportokban elég kedvezőtlennek vált és hogy e tekintetben Kalotaszeg és ezen belül is elsősorban a magyar községek állottak az élen, arra vonatkozólag szolgáljon bizonyásgul a következő kimutatás:

Jutott 1000 férfira nő a 20—64 évesek közt	
I. Kalotaszeg színmagyar (90%) községeiben	1054
egyéb magyar (50—89%) községeiben	1043
román többségű községeiben	1012
II. A bánffyhungyadi, gyalui, hidalmási, kolozsvári járásoknak nem kalotaszegi községeiben	1022 ¹

Mínta parancsra menne: oly tökéletes a fokozatosság... A magyar szín halványulásával közeledik a nemek aránya az egyensúlyhoz abban a nagy korcsoportban, amelynek felső 30—35 évjárata (1930-as adat) az első világháborúban résztvett. A veradót tehát egész bizonyosan jobban fizette a magyarság. Emellett lehetséges, hogy a gazdasági viszonyok szüksége a földreformból jobbra kisemmizett magyarságot inkább kényszerítette a városba, mint a jobban kielégített románságot. Szomorúan érdekes ezzel szemben az, hogy a városi cselédek zömét adó alsóbb korcsoport (13—19 évesek) a nemek aránya tekintetében már mennyire más képet mutat.

Jutott ugyanis ezer 13—19 éves férfira nő a Kalotaszeg színmagyar községeiben 931, az 50—89%-ban magyar anyanyelvű községekben 923, de már a Kalotaszeg román többségű községeiben 1056 s a távolabbi háttért képező környezetben (l. fenti járásokat) 1044.

Bizonyoság ez arra, hogy a magyar falu a leendő feleségeket és anyákat nagyobb arányban küldte — s valószínűleg ezidőszerint is küldi — háziszolgálatra. A gazdasági szempontból vitatható értéket a statisztikus szemében túlszárnyalja az az erkölcsi és népesedési baj, ami ebből származik. A városban való és — úgy véljük — mégis inkább csak szórványosan előforduló végleges elkallódás mellett talán még nagyobb baj az, hogy ez a városba-húzódás a normális korban való férjhezmenetel esélyeit ronthatja s amellet a házasulók s az utódok biológiai értékét is veszélyeztetheti.² Megőrizni a falu fiatalágát minél na-

¹ A sok katonát magába foglaló Szamosfalva nélkül.

² Bár nem merjük egyoldalúan és kizárólag a cselédi szolgálat számlájára írni, de tény, hogy a törvénytelen születések Kalotaszeg községeiben gyakoribbak voltak, mint a környezetben. Régi adat, de talán éppen ezért még meggyőzőbb. 1901—10 között a kalotaszegi magyar községekben 14.8%, a környezetet képező járások nem kalotaszegi községeiben 12.6% volt a törvénytelen születések aránya. A „Felszeg” és „Alszeg” igen jól áll ugyan (6.5%), de a Nádasmente és a Kolozsvárhoz közelebb fekvő völgyfekvésű községek 22.4%-os rátaja megvilágosítja a veszélyt.

gyobb mértékben: norma, melyet a távolabbi jövőbe néző népesedés politikus csaknem dogmaként tisztel.

ÉLETKOR. Egy nép megmaradása attól függ, hogy van-e elegendő succrescentia. El van rendelve végzete annak a közösségnek, melyben a generációk rendje visszajára fordul: több az öreg a fiatalnál. Az Ormányság, vagy Délfranciaország sokat emlegetett példái intenek erre. Mit mutat a Kalotaszeg? A régmúlt-számba menő 1910-es adatokat igyekszünk összehasonlítani a román népszámlálás eredményeivel, a maiak sajnálatos hiánya miatt. A hasonlítás nehézségeiről volt és még lesz szó. Az elhajlás pontos mértékét nem fog sikerülni megállapítani. De ez nem sokkal kisebbíti az egybevetés értékét. Hiba volna csupán ezért elvetni régi adatokat. A fejlődés alapjellege ugyanis egészen jól kivehető; kiváltképpen tisztázható pedig a fajok fejlődésének eltérő tendenciája.

1910-ben, a gondtalan béke delelőjén sem volt egészen gondmentes az a kép, amelyet Kalotaszeg nyújtott.

Volt ugyanis 100 lakos közül oldalt jelzett korú

	Kalotaszeg magyar többs. román többs. közsegeiben		Összes	A környezet román jellegű közsegei- ben
6 é. a.	14.74	15.16	14.78	16.83
6—11	12.13	11.68	12.07	12.85
12—14	6.03	5.18	5.95	5.90
15—19	9.31	8.97	9.26	9.38
20—39	29.60	28.11	29.47	26.71
40—59	18.96	20.55	19.11	19.56
60 é. f.	9.23	10.45	9.36	8.77

Kalotaszegen, kivált pedig a magyar többségű falvakban határozottan ritkább volt a gyermekszó, mint a kalotaszegi községek környezetét képező járások túlnyomóan román többségű községeiben. Pedig a magyar falvakban ugyancsak volt elegendő szülő-jelölt, hiszen a 20—39 éves java-produktív korcsoport Kalotaszegen jóval izmosabb, mint a román többségű milieuban. Ez kétszeres ítélet. Ha szükségből nem egészen helyes viszonyítási bázist választunk és a 20—59 évesek nagy produktív táborához arányítjuk a 12 éven aluliak számát,³ akkor a következő eredményre jutunk: száz 20—59 éves egyénre jutott 12 éven aluli gyermek a Kalotaszeg magyar és román többségű községeiben egyaránt 55.3, ezzel szemben a többször említett járások nem-kalotaszegi és erős többségében román falvaiban 64.1. Indexszámot képezve e százalékokból s a Kalotaszeg vonatkozó viszonyszámát 100-al téve egyenlőnek, a román környezet gyermekindexe 115.9 lesz.

Az átértékelt gyermekbőség tehát csaknem 16%-al nagyobb volt a környezetben, mint Kalotaszegen; ha csupán a 12 éven aluliaknak az össznépesességben elfoglalt viszonyszámaiból indulnánk ki, a differencia jóval szerényebbnek mutatkoznék. (+ 10.5% a románság javára).

Hogy a csekélyebb gyermekszám nem általában a magyarságnak, hanem a kalotaszegi magyarságnak volt sajátja, az igazolható; hogyha ugyanis a mai Kolozs vármegye néhány magyar többségű községének egyesített népszámát kormegoszlás szerint vizsgáljuk, a vizsgálat ered-

³ Az eszményi eljárás szerint a 18—45 éves nőkhöz, vagy ezekhez + a 20—49 éves férfiak összesített számához kellene a gyermekek számát arányítani.

ményeként megállapíthatjuk, hogy e községekben nemcsak a kalotaszeginél, de a román környezetinél is dúsabb volt a fiatal hajtság.⁴

A behatóbb elemzésnek arra is ki kell terjeszkednie, hogy vajjon a fejlődés üteme milyen. A legfiatalabb és az ezt korban előző két, egyaránt 6 évjáratot felölelő gyermekréteg súlyviszonyát értjük ezalatt. Minél nagyobb a 6 éven aluliak aránya a 6—11 évesekéhez mérten, annál biztatóbb a fejlődés irama. E tekintetben az országos átlaghoz mérten Kalotaszeg helyzete azidőtájt határozottan kedvező volt; azonban nem volt kedvező a román többségű környezethez képest. Ugyanis

	100-nak véve a 6—11 évesek számát volt a 6 éven aluliaké
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	121.5
Kalotaszeg román többségű községeiben	129.8
Kalotaszegen összesen	122.4
A környezet román jellegű községeiben	131.0

A kielégítő és felfelé lendülő gyermekszám kezdése a jövőnek és azok a zsenge gyermekek, akik 1910-ben a román falvakban felcseperedett társaikkal szemben nagyobb fölényben voltak, mint Kalotaszegen, ma már régen családapák és jónéhány éve biztosítói és pedig a magyar falvakhoz mérten hathatósabb biztosítói a románság egészséges népfejlődésének. Nem szabad azonban felejtetni azt sem, hogy a román környezetet és annak kisgyermekseregét az 1873-as kolera jobban megviselte, mint Kalotaszegét s hogy éppen ennek következtében a 90-es évek során a mesterséges behorpadás nagyobb volt a fajfenntartók számában s ez magyarázza azt, hogy a 6—11 évesek s főleg a 12—14 évesek száma túlzottan alacsony volt a kisgyermekek számához mérten.

Egészeben véve, Kalotaszeg elmaradása gyermekszám terén akkor még mérsékelt volt.

A 12—19 évesek két kisebb korcsoportja pedig a magyar falvakban telítettebb is volt, jelölül nemcsak az említett kivételes ok mérsékeltbb szerepének (kolera), hanem talán annak is, hogy a közelmúltban a magyar és román etnikum utánpótlásában is kisebb volt a különbség.

Érdekes, hogy az öregek aránya Kalotaszeg román többségű, de jelentős magyar kisebbséget feltüntető falvaiban a legmagasabb. Nincs ugyan reá teljesen bizonyos magyarázatunk, de ha segítségül hívjuk a nemzetiségi statisztikát, akkor közel esik annak a feltevése, hogy a négy községben (kivált Farnason és Magyarókerékén, de némileg Nagypetriben is) egy lassú „metamorphosis nationum Transsylvaniae” folyt s az a generáció, amely az 1910-iki népszámlálás 60 éven felülijeit adta, még jóval nagyobb százalékban volt magyar; márpedig a magyarok egészségügye és ellenállóereje feltehetőleg és kivált akkoriban nagyobb volt, mint a csekélyebb műveltségű románságé s így közülük többen juthattak fel a magasabb életkorba. Úgy nézzük tehát, hogy a falvak lassú nemzetiségi átszíneződésének is szerepe van abban, hogy a régmúlt képviselőinek súlya ott tekintélyesebb. Egyébként a kalotaszegi magyar falvak öregjeinek a részesedése nem volt sokkal nagyobb, mint a román környezeté. Annyival azonban mégis nagyobb, hogy pl. a halandóság megítélése szempontjából ez a differencia figyelembevételssék.

⁴ E négy község (Kide, Kolozs, Vajdakamarás és Visa) kormegoszlása a következő volt: 6 é. a. 17.27%, 6—11 éves 14.33%, 12—14 éves 5.30%, 15—19 éves 8.38%, 20—39 éves 26.62%, 40—59 éves 19.24%, 60 é. f. 8.85%.

Húsz évvel később a helyzet már jóval komolyabb. A szabatos összehasonlítás nehéz. Az 1930-as román népszámlálás községi feldolgozása lehetetlen életkor-csoportokat kreált. A hét éven aluliak kiválasztását el lehet fogadni, de már utána következő csoport csak 6 évjáratot ölel fe, majd az azután következő ismét hetet (13—19 évesek) s így a szokásos nemzetközi, valamint a magyar adatokkal való retrospektív összehasonlítás lehetősége elzáródik. Tetézi ezt a „kódosítást” az, hogy a 20—64 évig terjedő évjáratokat a feldolgozás egybefoglalja és csak a 65 éven felülieket mutatja ki. Sikerült ezzel elérni azt, hogy így egyetlen korcsoport-adatot sem lehet összehasonlítani a régi magyar községi eredményekkel. Ez persze nem jelenti azt, hogy indirekt uton nem lehetne egészen jól értékelni a Kalotaszegen bekövetkezett eltolódásokat; ezt lehetségessé teszi ugyanis a környezet és Kalotaszeg egykori és későbbi adatainak a továbbiak során elvégzett összehasonlítása.

Jutott 1930-ban 100 lakos közül az oldalt jelzett korcsoportokra

	Kalotaszeg magyar többségű román többségű községeiben		Összes	A környezet román jellegű községei- ben
7 éven aluli	15.79	18.75	16.13	20.24
7—12 éves	11.86	10.53	11.74	12.75
13—19 éves	13.68	11.76	13.45	13.44
20—64 éves	52.09	52.71	52.14	48.16
65 é. f.	6.58	6.25	6.54	5.41

Kicsiny a pontos hasonlítás lehetősége a korcsoportosítás egyenlőtlensége miatt, de azért határozottan állítható, hogy a gyermekek részese Kalotaszeg magyar községeiben hanyatlott. Ugyanis eggyel több évjárat van a csoportosítás szerint a legalsó rétegben, mégis csak jó 1%-al magasabb a 7 éven aluliak aránya, mint volt 1910-ben a 6 éven aluliak aránya, holott egy évjáratnak régi kulcs szerint kb. 2 és 1/2-ot lehet számítani. Azonban már kézzelfogható igazság az, hogy a magyar falvakban a gyermekek aránya a kalotaszegi román falvakhoz mérten ma *alárendeltebb*, mint 20 évvel régebben; még nagyobb az elmaradás a környezetet képviselő nagyobb tömb: az említett járások román jellegű lakosságának succrescentiájához mérten. Az indexek világítják meg ezt a legjobban.

A 6 illetve 7 éven aluliak
aránysszámaiból képezett indexek

	1910 ⁶	1930 ⁷
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	100	100
Kalotaszeg román többségű községeiben	102.8	118.7
A környezet román jellegű községeiben	114.2	128.2

A fennmaradás reményei inognak meg az ilyen számsorok láttára. E hat szám a számokból olvasni tudóknak nagy igazságról beszél. A terjeszkedés elé meredő gátak nyomorúságairól és keserűségeiről, de arról a jövőről is, amely — ha az utánpótlás üteme nem javul — Kalotaszeg magyarságára vár. Harminc év múlva (azaz 1960 körül) a magyar fajfenntartók sorai lesznek megfelelő mértékben inferiorisabbak a környezethez mérten, nem is szólván arról, hogy már eredetileg is a

⁶ 6 éven aluli. ⁷ 7 éven aluli.

román jellegű falvak mutatták a gyermekek nagyobb arányszámát. A számok logikája könyörtelen, s ha a faj önmagához is az, (a gyermekszám korlátozása avagy ha a körülmények kegyetlenek a fajhoz), akkor a leendő számok a magyarság szerepének összezsugorodásáról tesznek majd tanuságot. A szám oktatása mégis — élet, a befelé forduló önvizsgálódás okkereső és eszközlátó leleményének az élete.

A legfiatalabb sarj megcsappanásával szemben a közelmúlt szülöttei (7—12, de kivált a 13—19 évesek) a magyar falvakban teljesen ki-elégítő, sőt részben kiváló aránnyal vannak képviselve. Tekintve, hogy ezen utóbbiak az 1910-es népszámlálást követő esztendőök szülöttei és tekintve azt, hogy a magyar falvakban ez a succrescentia akkor is elmaradt a román milieu születési arányától, nyilvánvaló, hogy az ifjúságnak ezen, a román népszámlálás által észlelt kielégítő arányszáma nem önmagából kiinduló, hanem csak reflexszerű jelenség volt. Következménye t. i. annak, hogy a legfiatalabb (7 é. a.) generáció a magyar falvakban megritkult és másrészt annak, hogy a gazdasági kényszer Kalotaszeg magyar produktív népességét elvándorlás vagy kivándorlás formájában jobban megritkította, mint a környezetét. Ez azután mintegy automatikusan emelte a vándorlásban még részt nem vevő és jobb időkben nemzett elemek képviselőit.

Az elhalványult hajnallal szemben az este megsötétedett, elterpeszkedett: a 65 éven felüliek aránya ma a magyarság soraiban — a román öregekéhez képest — kivehetőleg nagyobb szerepet játszik, mint a multban. Ismét az indexekkel érzékeltethetjük legvilágosabban a folyamatot.

	A 60 illetve 65 éven felüliek arányszámaiból képezett indexek	
	1910 [*]	1930 [°]
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	100	100
Kalotaszeg román többségű községeiben	113.2	95.0
A környezet román jellegű községeiben	95.0	82.2

A régmúlt őrszemei és tanui a magyar falvakban ma dominálóbak, mint egykor. Olyan pozitívum ez, amely a nép jövőjének szempontjából lehangoló negatívum. Némi vigasz volna ugyan, hogyha ezt a magyar falvak gyorsabban javuló egészségügyi viszonyaira, a halandóság ütemesebb javulására lehetne visszavezetni. Ezirányú fogyatékos eszközeink is elegendők ahhoz, hogy az önáltatás e hályogát szemünkről lehántsák. Ezek a vizsgálatok ugyanis félreérthetetlenül meg fogják állapítani azt, hogy itt valóban a szenilizálódásnak azon enyhébb változatáról van szó, amelyet a gyermekszám korlátozására, vagy éppen egykére hajló vidékeinken (Sárköz, Baranya, Gömör, Bácska stb.) megfigyelhetünk.

Az egész változásban sok a kóros és Kalotaszeg jövőjé népi erejét elég hátrányosan láttató tünet. Elevenedés, renaissance kell ahhoz, hogy ez a népösszetétel módosuljon és bizalommal töltsen el vizsgálóját. A létfenntartás törvényeitől eltávozóban lévő nép koreloszlása a kalotaszegié. Nyugtalanúságot szerez annak, aki szemléli. Kivált a környezet perspektívájából. Ismét az indexszámok azok, amelyek a baj fokát, súlyosságát jól jelzik. Vessük össze a legfiatalabb és az ennél valamivel idősebb évjáratok csoportjait.

^{*} 60 éven felüliek. [°] 65 éven felüliek.

A két legfiatalabb korcsoport lélekszámaiból képezett indexszámok
 1910-ben 1930-ban
 a 6—11 évesek a 7—12 évesek
 számát 100-al egyenlőnek véve volt
 a 6 éven aluliaké 7 éven aluliaké

Kalotaszeg magyar többségű községeiben	121.5	133.1
Kalotaszeg román többségű községeiben	129.8	178.0
A környezet román jellegű községeiben	131.0	150.9

Folytatólagos index a fentiekből:

Kalotaszeg magyar többségű községeiben	100.0	100.0
Kalotaszeg román többségű községeiben	106.8	133.7
A környezet román jellegű községeiben	107.8	113.4

A legfiatalabb sarjnak a román jelleg fokozódásával kezdettől fogva fellelhető fölénye húsz évvel később még kézzelfoghatóbbá vált.

CSALÁDI ÁLLAPOT. Feltehető volna, hogy a népműveltség tekintetében magasabb színvonalon álló és foglalkozásilag is némileg differenciáltabb rétegből — mint amilyen a Kalotaszeg — a fiatalok későbbben lépnek házasságra s talán többen is tartózkodnak véglegesen a családi élettől. E feltevés helytállósága esetén a gyermekállományban való elmaradást annyira-amennyire indokolhatnók. Sajnos, világos képet s kivált újabb képet nem kaphatunk erről. Ehhez szükség volna az életkort a családi állapottal közösen kombinált adatokra. Ez hiányzott a múltban is és hiányzik a román népszámlálás eredményeiből. Az utóbbi népszámlálás már említett, kifogásolható korcsoportosítása még azt is meggátolja, hogy a 15 éven felülieket külön taglaljuk. Ha ugyanis csupán a 20 éven felüliekre terjeszkednénk ki, akkor indokolatlanul megszükitenők a viszonyítás bázisát. Közefekvő ugyanis az, hogy a tizenöt éven felüli és jelesül a 18, 19 éves nőknek Erdély ezen táján elég jelentős része már férjes s így nem szabad azzal a fikcióval élni, hogy a 20 éven alúkat generálisan nőtlenneknek, illetve hajadonoknak tekinthetjük; amint hogy ezt a 15 éven alúakra vonatkozólag joggal feltesszük. Ezért a logika tanácsára, de a realitás rovására egy antik adathoz, az 1910-eshez folyamodunk és az akkori megoszlást tüntetjük fel. Ezek szerint volt

	nőtlen ill. hajadon	A 15 éven felüli lakosok közül			elvált
		nő ill. férjes	özvegy		
Kalotaszeg magyar	23.86	66.27	9.50	0.37	
Kalotaszeg román	20.16	68.93	10.54	0.37	
Kalotaszeg összes	23.46	66.55	9.62	0.37	
A környezet román jellegű	23.65	66.69	9.50	0.16	

Kalotaszeg és a környezet családi állapot tekintetében szinte hajszálnyira egyeznek. Gyakorlatilag és statisztikailag valóban hajszálnyira. Bár a férjes nők részletesebb korelemzése nélkül teljesen végleges ítéletet nem lehet alkotni, annyi mégis bizonyos, hogy Kalotaszegen *nem* azért kevesebb a gyermek, mert a házások számaránya különösen alacsony. Ellenben bizonyos, hogy a kalotaszegi házasságok átlagos gyermekszáma *lényegesen* kisebb, mint a környezet házasságaié. Ezt nagyon könnyen valószínűsítjük; vizsgáljuk meg, hogy száz házasságon mennyi 15 éven aluli gyermek jutott; Kalotaszegen ez a szám 72.6, a környezetet képviselő járások román jellegű községeiben 83.2.

Az a tény, hogy a magyar és román kalotaszegi községekben egyaránt jó kétszerannyi elvált akadt, mint amennyi a környezetet jelentő román községekben, épp annyira kedvezőtlen, mint amennyire kedvező jelenségnek vehető az, hogy az özvegyek arányszáma a magyar többségű községekben nem nagyobb, mint a környezetben, jóllehet az öregek arányszáma már akkor is magasabb volt. Fejlettebb közegészségügyre és nagyobb fizikai ellenálló erőre következtetünk ebből.

MAGYAROK — ROMÁNOK

HA AZOKRA AZ ÍTÉLETSZERŰ és a magyarság színe-javát valósággal antiszelektáló erőkre gondolunk, amelyek a letűnt viharos századok során — kiváltképpen a XVII. század második és a XVIII. század első felébe sújtották fajunkat, akkor hálával kell konstatálnunk, hogy egyáltalában van még közép- és nyugat Erdélyben magyarság. (Erre vonatkozólag l. „Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében“ (1943) című tanulmányomnak különösen 9—14. és 61—70. lapjait.) Ámbár a *Budai Nagy Antalok* földje sem volt a legháborítatlanabb, de talán sovány talaja, a nagybirtokok viszonylagos hiánya és népének különleges kvalitásai¹⁰ okozták azt, hogy kevés kivétellel megtartatott színmagyarnak ez a szépbeszédű, egyenesjárású, szépen öltözködő, úri magatartású nép. Itt beolvadásról, vagy házasságbeli keveredésről szó sincs!

Ez természetesen nem mondja azt, hogy az egyes községeken belül, így az egész Kalotaszegen is a magyarság és románság erőviszonyai egyszer és mindenkorra kikristályosodtak és mintegy megmerevedtek. Van fluktuáció, de ebben — legalábbis az utóbbi 2—3 emberöltő óta — nincs szerepe az asszimilációnak. Arról azonban egészen bizonyosan nincs szó, hogy a magyarság válnék hűtlenné fajához és beolvadna a románságba; valamelyes súlytalan román beolvadás egyik-másik — egyébként is csaknem szintiszta magyar községben — valószínűsíthető. Ellenben igenis szó lehet és van is szó a két faj eltérő természetes szaporodásáról, különböző vándorkészségéről; alig kétséges, hogy kivált a vándorhajlamban az eltérő igényeknek és műveltségnek is szerepe van. A népesség konzerválása szempontjából a nagyobb műveltség és igényesség gyengítő, szám-apasztó erő. Elvándorlásra készlet. Az eltérő természetes szaporodási viszonyok itt-ott megbolygatták az erőviszonyokat. Mindazonáltal feltűnő szép stabilitás példáival is sűrűn találkozunk. Mintha valami láthatatlan és iratlan törvény gondoskodnék a gazdasági symbiosisban élő két faj elegyültségéről és a mérték állandóságáról. A túloldalon levő táblázat, amely a magyarságnak az 1880-as népszámlálás által észlelt csökkenő arányrendje szerint sorolja föl a községeket, meggyőz arról, hogy az eredetileg is már túlnyomó magyar községekben, — jóllehet a románság szívós ellenállásával is elégszer találkozunk — többnyire mégis felolvad az ellenálló erő s az egyszínűsödés felé alakul a fejlődés. Kivált újabban. (3. sz. tabella.) Másrészt azonban arról is tanus-

¹⁰ Erre vonatkozólag sok figyelemreméltót olvashatunk *Kós Károly*: „Kalotaszeg“ c. könyvéből.

3. sz. Tabella. A magyarság %-os részesedése 1880—1941 közt Kalotaszeg községeiben

	(A községek a magyarság 1880-ban észlelt arány-rangsora szerint)						arányszám változása		
	1880	1890	1900	1910	1930 (román)	1941	1880—1910	1910—1941	1880—1941
1. Jegenye	99.0	100.0	99.6	99.5	99.5	99.7	+	0.5	+
2. Sárvásár	98.4	95.2	97.8	94.8	96.2	98.2	—	3.6	+
3. Körösfő	98.3	98.1	98.5	98.0	98.4	99.5	—	1.5	+
4. Inaktelke	97.6	98.9	99.4	98.9	99.9	99.4	+	1.3	+
5. Zsobok	97.5	97.7	98.9	98.8	98.6	99.3	+	0.5	+
6. Magyarbikal	97.3	98.1	98.9	96.7	99.0	99.3	—	2.6	+
7. Ketesd	97.2	95.3	95.4	94.7	95.4	99.0	+	4.3	+
8. Nádasdarác	94.7	99.0	100.0	99.2	97.4	100.0	+	0.8	+
9. Mákofalva	93.0	92.8	94.9	95.8	95.4	99.2	+	3.4	+
10. Bogártelke	91.6	94.6	95.4	94.8	91.4	96.2	+	1.4	+
11. Bánffyhungyad	90.1	86.7	91.6	90.5	60.6	83.9	—	6.6	—
12. Magyarvista	87.3	86.2	87.3	92.7	91.4	95.5	+	2.8	+
13. Zentelke	86.8	88.5	84.7	83.7	85.5	89.7	—	3.1	+
14. Magyarakapus	85.0	93.0	94.1	94.3	93.1	94.9	+	9.3	+
15. Jákótelke	80.8	80.4	80.1	88.3	74.4	75.4	+	12.9	—
16. Kispetri	77.5	82.9	79.8	86.9	77.6	77.7	+	9.4	+
17. Méra	77.1	78.3	84.6	92.8	88.7	92.1	+	15.7	+
18. Kalotaszentkirály	75.8	77.2	75.3	79.2	69.9	78.4	—	0.8	+
19. Nyárszó	72.7	69.9	73.8	63.6	68.8	72.7	—	9.1	—
20. Kisbács	66.9	67.7	70.3	69.6	65.2	71.6	+	2.0	+
21. Kalotadámos	66.0	73.1	73.7	83.6	62.4	69.2	+	17.6	+
22. Sztána	62.4	64.7	66.9	65.8	60.8	70.6	+	4.8	+
23. Magyarlóna	61.3	60.6	68.7	66.5	63.1	70.1	+	3.6	+
24. Türe	60.1	60.9	64.9	67.2	65.4	67.2	+	7.1	+
25. Középlak	59.6	58.5	59.4	60.2	56.5	61.4	+	0.6	+
26. Farnas	58.4	48.0	46.5	42.0	41.5	42.3	—	16.4	—
27. Győróvásárhely	55.7	52.0	49.2	50.1	48.4	51.0	—	5.6	—
28. Szucság	54.1	58.5	62.9	65.1	59.6	58.9	+	11.0	+
29. Magyariskapus	53.5	51.1	49.7	51.4	49.8	56.9	—	2.1	+
30. Magyarótkereke	48.4	46.4	41.6	41.4	36.2	40.4	—	7.0	—
31. Váralmás	38.2	38.2	43.0	40.9	36.1	37.7	+	3.2	+
32. Nagypetri	34.6	36.7	38.9	37.3	30.7	40.4	+	3.1	+
Együtt	74.53	74.62	77.22	77.78	70.33	76.84	+	3.25	+
Bánffyhungyad nélkül	72.17	72.71	74.50	75.32	72.23	75.50	—	0.94	+
								0.13	+

kodik táblázatunk, hogy az erősen vegyes avagy éppen a magyarság minoritását mutató községekben a csendes faji harcból nagyobb idő távlatában mintha mégis inkább a román faj kerülne ki nyertesként. (Farnason elveszett a magyar többség. Magyarórkerekén eltávolodott a többség megnyerésének lehetőségétől, Gyerővásárhelyen és Magyarokiskapuson időnkint felettébb bizonytalanná vált a majoritás.) Azonban tragikus összezsugorodásról, elnémuló harangokról szó sincs. Külön elbírálás alá esik az 1919—1940 közötti intermezzo, amelynek során a sovén célkitűzésekkel folyó beavatkozás elég mélyre hatolt és a fák gyökerére vetette a fejszét. Ártalmait nem kicsinylendők. Mindazonáltal az egyes községek népi összetételét döntően nem tudta befolyásolni, még ha igaz is az, hogy a 32 község közül 25-ben romlott a magyarság aránya. Helyenkint, elsősorban Bánffyhunyadi igen nagy mértékben. Azonban úgy itt, mint egy-két más községben a népszámlálás felvételtechnikái praktikái és a magyarétól eltérő ismérv-értelmezések miatt mutatkozott az erős hanyatlás.¹¹ Bánffyhunyadi elég nagyszámú betelepülés történt. Hogy ez komolyabb méretű lehet, annak bizonyossága az, hogy a visszatérés után megtartott census jelentősen több románt mutatott, mint bármelyik előző magyar népszámlálás.

Bánffyhunyadi nélkül Kalotaszegen a magyarság aránya ma egy halvány árnyalattal még nagyobb is, mint volt 1910-ben. Az első népszámláláskor észlelt arányához képest a magyarság Bánffyhunyadi beszámításával is emelkedett. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy Bánffyhunyadi vonzó köre nyugat felé túlnyomólag román és azt sem, hogy a román uralom idejében ingatlan vagyontárgyatátása útján is szaporított a románság, ami ellenállóképességét feltehetőleg a jövőre nézve is stabilizálta. A románság 1930—1941 közti térvesztésében része van annak, hogy a tisztviselők és az idegen uralom idején magukat különösen exponáltak és az uralom iránt gazdaságilag is érdekeltek egyrésze a bécsi döntés után elhagyta az ország területét.

Érdemes megemlíteni, hogy a román uralom alatt is akadt 7, túlnyomórészt magyar község, amelyben a magyarság aránya az 1910-es eredményekhez mérten még javult is. Ezek közül különösen értékes a Nyárszón és Zentelkén észlelt térfoglalás, annál is inkább, mivel e két községben már régebben tapasztalható dekadencia megfordítását jelentette az örömdetes erősödés. Ezzel szemben több lehangelő veszteség áll, amelyek közül Jákótelké, Kispetrié, Kalotadamosé, Szucságé és Váralmásé azért említésre méltó, mivel ezekben a térvesztést távolról sem sikerült azóta behozni, vagy akár a régi, 1910-es arányszámot megközelíteni.

¹¹ A rohamosan elmagyarosodó zsidókat jiddisch anyanyelvűeknek könyvelték s emellett a görög-katolikusokat ott is, ahol egyrészük — mint Jákótelkén és különösen Kalotadamoson — beolvadóban volt a magyarságba, kivétel nélkül románoknak írták át. Emellett egyes helyeken az idők rendjén a magyarságba átszivárgó egyéb — többnyire cigány — elemeket ismét cigány anyanyelvűeknek vették.

Érdekes vizsgálni a népfajok számarányának hullámzását aszerint, hogy a magyarság aránya eredetileg milyen nagy volt. Vagyis kategóriákat képeztünk a magyarság 1880-ban észlelt csökkenő számaránya szerint és vizsgáltuk, hogy a magyarság, románság és az egyéb anyanyelvűek túlnyomó részét kitevő cigányság százalékos képviselője e csoportokban hogy alakult. Az első népszámláláskor észlelt arányszám volt tehát a csoportképzés alapja. Az eredmények a következők:

Közsegcsoportok, amelyekben a magyarság arányszáma 1880-ban	1880	1890	1900	1910	1930	1941	változás 1880—1941
I. 90%-nál nagyobb							
magyar	94.00	92.82	95.05	94.21	81.39	92.58	— 1.42
román	3.94	4.39	4.37	5.37	10.30	6.08	+ 2.14
egyéb	2.06	2.79	0.58	0.42	8.31	1.34	— 0.72
Ugyanez Bánffyhunyard nélkül							
magyar	96.26	96.65	97.56	97.12	97.16	99.07	+ 2.80
román	2.99	2.91	2.12	2.86	2.34	0.79	— 2.20
egyéb	0.74	0.44	0.32	0.02	0.50	0.14	— 0.60
II. 75.0—89.9%							
magyar	81.47	83.79	84.81	88.95	85.05	88.81	+ 7.34
román	12.40	12.58	12.49	10.88	13.76	10.30	— 2.10
egyéb	6.13	3.63	2.70	0.17	1.19	0.89	— 5.24
III. 60.0—74.9%							
magyar	63.83	64.64	69.19	68.40	64.05	70.31	+ 6.49
román	32.34	31.28	30.68	30.09	35.60	27.13	— 5.21
egyéb	3.83	4.08	0.13	1.51	0.35	2.55	— 1.28
IV. —60%							
magyar	49.23	48.07	49.57	49.35	45.22	47.72	— 1.51
román	47.96	48.52	49.00	47.75	51.60	48.43	+ 0.47
egyéb	2.81	3.41	1.43	2.90	3.18	3.85	+ 1.04

A magyarság — ha a kivételes helyzetben levő Bánffyhunyardot, amelynek különösen 1930-as adatait méltán irreálisnak tekinthetjük, figyelmen kívül hagyjuk — általában tért nyert. Azonban kivételt képez az utolsó kategória, amelyben a magyarság és románság szinte fej-fej mellett küzd az elsőbbségért. Itt a románság határozottan jobban tartja állásait. A magyarság térfoglalásának értékét — különösen a II. kategóriában — az rontja, hogy elsősorban a cigányok rovására javult a magyarság képviselője. A románság itt egy ideig nagyon jól tartotta magát. Ujabban soraik mégis meginogtak. A cigányok arányszámának szinte ötletszerű fel-le szállása kissé zavarja a képet. A hasonlítás summája ugyan mégis csak az, hogy a magyarság és románság erőviszonyai jóideig nagyon stabilisak voltak. A kétszeres imperiumváltozás irritálta az eredményeket, bár valódi ugrást csak a román népszámlálás eredményei jelentettek. Az 1941-es népszámlálás eredményei ugyanis meglehetősen szervesen illeszkednek az első világháború előtti adatokhoz. Nagyban és egészben az azidáig érvényesült tendenciáknak, illetve oscillálásoknak a keretei közt mozognak az arányok. Lehangelő a IV. kategória eredménye, bár még mindig kicsiny a differencia a magyarok és a románok száma közt. Valószínű, hogy a verseny itt véglegesen eldőlt a románok javára. Hangsúlyozzuk, hogy nem a románosodás miatt, hanem egyszerűen csak azért, mert a román több-

ségű községek népe jobban szaporodik. Mindenesetre felfigyelésre érdemes az, hogy az utolsó kategóriába tartozó 8 község közül 5-ben a magyarság aránya ma magasabb, mint volt 1910-ben és csak háromban alacsonyabb s végeredményben mégis 1.63-al kisebb ma a magyarság képviselője, mint 1910-ben. Annak következtében, hogy a kifejezetten román többségű 3 község népe 1910 óta erősen gyarapodott, míg a magyarság nagyobb arányát feltüntető községek lélekszáma stagnált vagy fogyott. Bizonyosága ez annak, hogy egy nagyobb közösségben lehet teret veszteni úgy is, hogy az egyes alkotó tagok (községek) népösszetétele kielégítő, vagy éppen előnyös alakulást mutat; csupán az kell, hogy — mint itt — a magyarság egységei vontatottabb, a nemzetiségeké elevenebb szaporulatot mutassanak. Ezen utolsó csoport helységei közül egyébként a magyarság arányának alakulása újabban Szucságon legaggályosabb. Ez az egyetlen község, amelyikben a magyarság képviselője ma alacsonyabb, mint a román census idején. Csak árnyalattal kedvezőbb a magyarság fejlődésének menete a népes Váralmásan.

A MŰVELTSÉGI ALLAPOT

KALOTASZEGEN — mondja Kós Károly — „a nép általános műveltsége az átlagon felüli.“ A hitujítástól kezdve háborítatlanul kálvinista népét anyagiakban mindig szegény, de a művelődésre mindig sokat áldozó egyháza művelődésileg régtől fogva felkarolta, nyereségnek tartván a „kiművelt emberfő“ kötelező társadalmi eszményét. Nyilván ezért is van az, hogy „soknak van elemi iskolai végzettségén kívül néhány középiskolai osztályos végzettsége.“ A kalotaszegi embert sok verejtéket igénylő földje nem kényezteti el. De viszont „a föld régi idő óta már szinte teljes egészében a kisgazda nép tulajdona.“ Ahol a föld nagyon termékeny s ahol a föld kevés ember kezén van, ott zsellérek, béresek, esetleg jó munkások teremnek, de a műveltség gyökerei nem mélyek, a kultúra felszínes. Itt annyira-amennyire kifejlődhetik bizonyos civilizáció. Autochton kultúrához azonban — szerintünk — inkább emilyen milieu alkalmas: ötletre és többlet-teljesítményre készítő talaj, mérsékeltbb osztályhelyzeti egyenlőtlenségek s ezenfelül valami szerencsés népkeveredés. Tegyük még hozzá, Kós Károlyt idézve, azt, hogy „általában jómódú, bár nem vagyonos. Földjéből nem élhetne meg, de jól keres. Kereskedik, ipart űz és mindenfelé elmegy munkára. Nem földmunkára, de félig ipari munkára, mint kőműves, ács, kőfaragó, asztalos. Férfilakosságának talán 50%-a a földművelésen kívül más-sal is foglalkozik. De cselédnek csak a legritkább esetben szegődik.“ „Takarékos, sőt fősvény nép; nem bohém természetű, mint a vele együttlakó románság és nem is iszik annyit.“ Mindez elég jó diszpozíció ahhoz, hogy ne kelljen sokat indokolni a statisztika perdöntő számait, amelyek teljes mértékben igazolják fejezetünk első idézett mondatát: „A nép általános műveltsége az átlagon felüli.“

Ugyancsak a román népszámlálás anyagából számítottuk ki a következő percenteket:

	Irt és olvasott férfi	100 7 éves nő közül 1930-ban	felüli lakos
Kalotaszeg magyar többségű községeiben	80.9	75.7	78.3
Kalotaszeg román többségű községeiben	67.7	63.2	65.4
Együtt	79.5	74.3	76.9
A környezetet képviselő járások egyéb községeiben	55.1	39.8	47.5

Nemcsak klasszis, de klasszisok és évtizedek választják el a magyar Kalotaszegét a román környezettől. Nagy-Magyarországon az írni-olvasni tudók arányszáma évtizedenkint átlag 8—9%-al növekedett, (lassubbodó tendenciával); nyilvánvaló, hogy legalább 3 évtizedre kell becsülni azt az időt, amennyi alatt a román környezet analfabetizmusa a kalotaszegi községek 1930-as színvonalára apad. Nem kell azonban felednünk azt, hogy Kalotaszeg még mindig nem elenyésző írástudatlanjainak száma is csökken odáig, így a főlény — ha számokban kifejezve, enyhültebb formában is, — de továbbra is fenn fog maradni. Tény azonban az, hogy Kalotaszeg községeiben is akadt még elég tennivaló. Elsősorban a vegyes községek azok, amelyekben az analfabetizmus ugarát még nem törték fel eléggé. Bár elvéve a magyar községek között is találunk hátramaradottakat. De, hogy mennyire szoros a kapcsoltság a magyarság és a műveltség közt, azt az alábbi táblázat igazolja, a községek csoportosítását (10 + 10 + 11 község¹²) a magyarság csökkenő sorrendje szerint végeztük.

Kalotaszegi községkategóriák a magyarság csökkenő aránya szerint (1910) Magyarság %-a:	Irt és olvasott férfi	száz 7 éves nő közül 1930-ban	felüli egyén
I. (99.5—94.7)	86.1	80.1	83.1
II. (94.3—67.2)	78.2	73.8	76.0
III. (66.5—37.3)	72.6	66.1	69.5

A magyarsággal való együttlét, a fejlettebb civilizáció légköre természetesen a román többségű községek iskoláztatási viszonyait is előnyösen befolyásolja. E községek a maguk 60—70%-os műveltségi arányszámaikkal tetemesen felülmulják a távolabbi román környezet hányadosait. Nem kell természetesen felednünk azt, hogy a kb. 40%-os kisebbségi nyomatókkal rendelkező magyarság nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a viszonyszámok ennyire is kedvezően alakulnak.

Az egyes községek írni-olvasni tudóinak arányszámait a magyarság képviselőinek csökkenő rendjében közöljük: A párhuzamosság a magyarság számereje és a műveltség intenzitása között még a részletekben is félreismerhetetlen, habár egyes esetekben az összefüggés meglazul.

¹² A kisvárosias jellegű és kb. 20%-os zsidóságot, valamint a lélekszámhoz mérten fejlett kereskedelmet felmutató Bánffyahunyadot kiemeltük a községek közül. Bánffyahunyadon egyébként a 7 éves felüli férfiaknak 86.3%-a, a nőknek 82.8%-a tudott írni és olvasni. 84.5% az összlakosság műveltségi aránya.

	Irni-olvasni tudók aránya a kalotaszegi községekben a magyarság arányának csökkenő rendjében			
	Magyarság aránya (1941)	1930	1910	Változás 20 év alatt
Nádasdaróc	100.0	88.6	75.7	+ 12.9
Jegenye	99.7	87.1	65.4	+ 21.7
Kőrösfő	99.5	82.0	72.1	+ 9.9
Inaktelke	99.4	68.9	56.4	+ 12.5
Zsobok	99.3	89.6	62.7	+ 26.9
Magyarbikal	99.3	83.9	63.9	+ 20.0
Mákófalva	99.2	88.7	68.8	+ 19.9
Ketesd	99.0	92.9	68.4	+ 24.5
Sárvásár	98.2	79.4	58.5	+ 20.9
Bogártelke	96.2	73.1	71.0	+ 2.1
Magyarvista	95.5	76.3	43.7	+ 32.6
Magyarkapus	94.9	75.8	40.9	+ 34.9
Méra	92.1	75.7	59.8	+ 15.9
Zentelke	89.7	84.0	67.2	+ 16.8
Kalotaszentkirály	78.4	84.4	56.9	+ 27.5
Kispetri	77.7	72.9	58.5	+ 14.4
Jákótelke	75.4	87.3	50.0	+ 37.3
Nyárszó	72.7	78.6	60.3	+ 18.3
Kisbács	71.6	67.1	44.8	+ 22.3
Sztána	70.6	81.9	58.0	+ 23.9
Magyarlóna	70.1	77.3	48.9	+ 28.4
Kalotadámos	69.2	69.0	51.4	+ 17.6
Türe	67.2	77.6	67.6	+ 14.0
Középlak	61.4	68.5	47.9	+ 21.6
Szucság	58.9	74.0	58.1	+ 15.9
Magyarkiskapus	56.9	55.1	35.4	+ 19.7
Gyerővásárhely	51.0	76.4	51.8	+ 24.6
Farnas	42.3	73.7	51.7	+ 22.0
Magyarókerke	40.4	68.1	45.5	+ 22.6
Nagypetri	40.4	51.7	44.7	+ 7.0
Váralmás	37.7	69.1	47.5	+ 21.6

A községenkénti felsorolás tanulságos. Nemcsak azt látjuk, hogy az egyes községek között még ma is nagy szakadékok vannak (Ketesd 92.9%, Nagypetri 51.7%; 1910-ben Nádasdarócon 75.2% és Magyarkiskapuson 35.7% volt a maximum és a minimum), hanem azt is, hogy a különböző községekben a javulás korántsem volt hasonló ütemű. Látjuk azt is, hogy a magyarság számarányával való

	Műveltségi sorrendszámok			
	1910	1930	1910	1930
Nádasdaróc	1.	4.	Kalotaszentkirály	17.
Kőrösfő	2.	10.	Inaktelke	18.
Bogártelke	3.	22.	Gyerővásárhely	19.
Mákófalva	4.	3.	Farnas	20.
Ketesd	5.	1.	Kalotadámos	21.
Zentelke	6.	8.	Jákótelke	22.
Jegenye	7.	6.	Magyarlóna	23.
Magyarbikal	8.9	9.	Váralmás	24.
Türe	9.	14.	Középlak	25.
Zsobok	10.	2.	Magyarókerke	26.
Nyárszó	11.	13.	Kisbács	27.
Méra	12.1	19.	Nagypetri	28.
Sárvásár	13.	12.	Magyarvista	29.
Kispetri	14.	23.	Nagykapus	30.
Szucság	15.	20.	Magyarkiskapus	31.
Sztána	16.	11.		

korreláció sem tökéletes. Különösen a Nádasmentén és a Kapus völgyében áll elég mostohán az elemi műveltség; Inaktelke szinte kivíóan alacsony műveltségi hányadosa mellett feltűnik az, hogy Bogártelke arányszáma jóformán alig javult. Az elemi műveltség hegycsúcsát Ketesd képviseli az apró Nádasdaróccal együtt és a 20 évvel azelőtt is az élcsoporthoz vezető, népesebb Mákófalvával. A jegyzetben közöljük a községek műveltség terén felállított sorrendjét.¹³ Ebből láthatjuk, hogy egyes esetekben feltűnő nagy eltolódások állottak be a sorrend tekintetében. Pl. míg 1910-ben Bogártelke a 31. község közül műveltség tekintetében a harmadik helyen állott, húsz évvel később a huszonkettedik helyre zuhant. Erre már alig van magyarázat. Kispetri a 14-ről a 23-ra esett vissza, Inaktelke a 18-ról a 26-ra. A nevezetes Kőrösfő is hanyatlott e rangsorban: a második helyről a tizedikre esett. Ellenben igen nagyot haladt Jákótelke a 22-ről az 5-re, Magyarvita a 29-ről a 17-re és Nagykapus a 30-ról a 18-ik helyre. Közel ugyanannyit haladt Kalotaszentkirály és Zsobok is. Ezek a megingások és előretörések megérdemlik a figyelmet; a helyi szervek, valamint a tanfelügyelőség — ezen eredményeket a legújabb adatokkal is összevetve — a változások okait és jelentőségét kellőképpen méltathatják.

ELET ÉS HALÁL

A NEMEK ARÁNYARÓL, de különösen a kormegoszlásról mondtak mintegy előrevetették az árnyékát annak, amit a népesedési mozgalmról mondandók vagyunk. Ha nem állanának is rendelkezésre újabb népmozgalmi adatok, megállapíthatnók az életkor-eloszlás eredményeiből azt, hogy a kalotaszegi lakosság születési számában és arányában a környezeténél nagyobb fokú dekadencia állott be.

Ez így is volt. Először lássuk, hogy mi volt a régmúltban, egy emberöltővel ezelőtt. 1901—1910 között — amiként ez a Magyar Statisztikai Közlemények 46. kötetéből történt községenkénti kiírások alapján megállapítható, — az évi átlagos születési és halálozási számok egyaránt nagyobbak voltak. Kalotaszeg eredményeit szembeállítottuk a kalotaszegi községeket magába foglaló járások egyéb községeinek népmozgalmával; ezenfelül — az újabb népmozgalmi eredményeket összehasonlítandó — kiírtuk a mai Kolozs megye községeinek *akkori* születési és halálozási adatait.

Az eredmények a következők:

	1000 lélekre jutott 1901—10 közt		
	élve születés	halálozás	természetes szaporodás
Kalotaszeg magyar többs. községeiben	34.03	23.91	10.12
„ román „	34.12	25.59	8.53
Kalotaszegen összesen „	34.04	24.10	9.94
A környező járások egyéb községeiben	33.66	26.65	12.01
A mai Kolozs megye nem kalotaszegi községeiben	39.15	26.45	12.70

Nem örvendezhettünk akkor sem Kalotaszeg népmozgalmán. De azt sem mondhatjuk, hogy a népmozgalmi mérleg vígasztalanul

kedvezőtlen lett volna. Az élet kapuján ugyan sokkal kevesebben léptek be; a 34—39-es differencia a születések akkori színvonala mellett is közel két klasszis különbséget jelentett. Ámde a halandóság is határozottan kedvezőbb volt, kivált a magyar községekben, s így a természetes szaporodásban a különbség távolról sem volt olyan nagy, mint a születési arány tekintetében. Kétségtelen azonban, hogy a születések többlete mégis kisebb volt, mint a környezetben. Így a civilizáltabb viszonyokra valló alacsonyabb halandóság csak mérsékelte, de nem tudta kompenzálni a születések terén mutatkozó deficitet. Az élet és a halál mérlege azonban komoly aggodásra okot mégsem adott. Ha így maradt volna, nem kellene aggodnunk a jövő nemzetségeért. Nagy változás esett azóta! Ez az emberöltő a jól egybeszerkesztett néptesteket és azok rendes funkcióit ugyancsak megbolygatta. Tudjuk jól, hogy ez nem kalotaszegi specialitás. De a változás mértéke és súlya már ítélőszék Kalotaszeg felett.

Az alábbi táblázat az 1931—1940 közti születések és halálozások számának évi átlagát az évtized-közepi népességhez való viszonyítás alapján tünteti fel.

	1930—1941 az élve születések abszolút száma	népmozgalom a halálo- zás	születé- sek többlete	1000 lélekre születés	halálozás	szaporó- dás
Kalotaszeg magyar közs.	673	538	135	23.28	18.60	4.68
„ román „	106	73	33	27.71	19.77	8.54
Kalotaszeg összes „	779	611	168	23.81	18.68	5.13
A mai Kolozs megye többi községei	3731	2389	1342	31.54	19.88	11.66
A mai Kolozs m. össz.	4510	3000	1510	29.51	19.63	9.88

Keressük a vígasz-momentumokat, a megnyugtatókat, de nem találjuk. Minden vonatkozásban romlás! Az előző tabella utolsó és e fenti tabella negyedik sora az összehasonlítás alapja. Kalotaszeg magyar községeiben — a környezethez mérten — ma viszonylag még kevesebb a bölcső, valamivel több a koporsó s a születési többlet már félannyi sincs mint egykoron. Megjegyezzük ugyan, hogy a mai Kolozs megyében (Kalotaszeg nélkül) van négy magyar falu s elég sok vegyes község; a nagy többség azonban mégis csak a románságé.

Az index-számok útján válik plastikussá az eltolódás mértéke. A mai Kolozsmegye többi (nem kalotaszegi) községeit választjuk az index-számok bázisául, hogy Kalotaszeg népmozgalmi tragédiáját éles világításban szemléltessük.

A népmozgalmi arányszámokból kiképzett indexek:

	Születési arány		Halálozási arány		Születési többlet	
	1901—10	1931—40	1901—10	1931—40	1901—10	1931—40
A mai Kolozsm. nem kalotaszegi közs.	100	100	100	100	100	100
Kalotaszeg magy. közs.	86.9	73.8	90.4	93.6	79.7	40.1
„ román „	87.2	87.9	96.7	96.4	67.2	73.2
Kalotaszeg összesen	86.9	75.5	91.1	94.0	78.3	44.0

Minden vonalon romlás! Ismét a mindkét végéről égetett gyertya hasonlatához fordulunk. Ugyanakkor, amidőn a magyar községek születési indexe a környezethez mérten 87-ről 74-re esik, a halálózási jelzőszám 90-ről 94 közelébe emelkedik. Kalotaszeg román községei — melyeknek a mérlege valamikor rosszabb volt a magyar falvakénál — jóformán teljesen azonos relációban maradt a megye többi román községeivel; sőt kétségtelen, hogy az árnyalati javulások eredményeképpen a természetes szaporodás-index e kalotaszegi román községekben érezhetően javult és felébe kerekedett Kalotaszeg magyar községeinek, amely utóbbiaknál a születési többlet ma már csak $\frac{2}{5}$ -ét teszi ki a vármegye nem kalotaszegi román többségű községeiben észleltnek. A szaporodási arány indexszáma felére apadt. Maga a szaporodás kulcsa még jobban, mivel a román községek szaporodási rátája is lejjebb szállott valamivel. De inkább csak árnyalattal (12.70%-ról 11.66-ra). A halandósági arányszámok sem vigasztalhatnak, legalább is kevésbé, mint egy emberöltővel ezelőtt.

Az egész kérdés: a sok irányú romlás annyira mellbe-vágó, hogy nem árt községenként is feltüntetni a népmozgalmi arányszámok változását. Mielőtt azonban a községek népesedési mérlege felett szemlét tartanánk, röviden értékelnünk kell a magyar községek halandósági hányadosát. Tisztáznunk kell, hogy vajjon a halandóság csekélyebb javulása és így a román környezethez mért relatív romlása vajjon tényleg a halandóság színvonalára befolyással levő ú. n. *tartalmi* okokra vezethető-e vissza, avagy a korösszetételnek a románokéhoz mért gyorsabb szenilizálódására? A netaláni tényleges romlás — a közelmúlt gazdasági és politikai beavatkozások kihatásait átgondolván — egyáltalában nem lenne meglepetés. Az említett alternatívát azonban el kell oszlatnunk. Fikción alapuló standardizálás útján ez sikerül. A román népszámlálás korcsoportosításának említett tökéletlensége miatt kétségtelenül csak korlátozott pontossággal.

Ha a kalotaszegi magyar községekben 1931—40 közt a halandóság az egyes korcsoportokon belül olyan lett volna, mint Csonka-Magyarországon 1930/31. évek átlagában, akkor ezer lélekre 17.44 haláleset jutott volna; a többi kolozsmegyei (javarészt román községekben) 17.73%. Tehát nem a magyar, hanem tulajdonképpen a román községek korösszetétele predesztinál valamivel nagyobb halandóságra s így a román környéknek egy halvány árnyalattal — hogy úgymondjuk — nagyobb halandóságra lett volna „jussa“, tisztán a korösszetétel alapján; ugyanis a nagyobb halandóságot feltűntető kisgyerek-létszám a román községekben sokkal népesebb. Ez a differencia azonban a halandóságnál nem nagy, mindössze 1.49%-át teszi a magyarság „várt“ halandóságának. Ennyivel lehetne a románság halandósága nagyobb a magyarságénál. Valójában azonban — mint láttuk — (a 18.60%-os magyar halandósággal szemben 19.88% volt a megye többi községeinek halandósága), 6.88%-al nagyobb a román községek halandósága. Mondhatjuk tehát, hogy a románok kedvezőtlenebb helyzete kb. 22%-ban a kedvezőtlenebb korösszetétel számlájára irandó, ellenben kb. 78%-ban a tartalmi okoknak tudandó be.

1901-10 közt az 1910-es kormegoszlás alapján, de ugyancsak az 1930-31-es magyar halandóság alapul vétele a kalotaszegi magyar községeknek 16.52‰-es, a környezetet képező román községeknek 16.91‰-es halandóságra lett volna jussuk. Ez azt jelenti, hogy akkor a román többségű községek korösszetétele 2.36%-al „veszélyesebb” volt s ezért ennyivel lehetett volna nagyobb halandóságuk a magyar falvakénál, hogyha egyéb ú. n. tartalmi okok nem módosították volna halandósági viszonyaikat. A valóságban azonban a kalotaszegi magyar községek halandósága 23.91‰, a kolozsmegyei többi községeké 26.45‰; 9.60%-al volt kedvezőbb utóbbiaké a kalotaszegi magyar községekéénél. Érdekes, hogy a többlet-halandóság eredete miképpen változott. Akkor is kb. 25%-ban a kedvezőtlenebb korelosztás függvénye volt, míg kb. 75%-ban a tényleges halandóság rovására volt írható. Viszont a magyarság pozíciója jóval előnyösebb volt, amennyiben akkor 9.60%-al, ma már csak 6.88%-al magasabb a környezet mortalitása a kalotaszegi magyarságénál. A magyarság szenilizálódása, az ú. n. tiszta halandóságnak ezen ok miatt való romlása nagyobb fokú. A magyar községek halandóságának kisebb méretű javulását tehát részben — bár sajnos, csak kisebb részben — erre is visszavezethetjük. Világos ez, ha tekintetbe vesszük, hogy tisztán a korcsoportok eltolódása következtében, tehát korcsoportonként teljesen azonosnak megmaradó halandóság mellett a magyarság *összhalandósága* 16.52‰-ről 17.44‰-re romlott volna, míg a román többségű többi községeké 16.91‰-ről 17.73‰-re; tehát a magyarság romlási coefficiente 5.75%, a románságé 4.85%.

A terhes számok grádicsait azért kellett megjárunk, hogy tisztázhassuk a magyarság halandóságbeli felvértezetttségét, hogy vajjon ez öröndetes erőttöbblete-e fajunknak, avagy más okokra írható-e? Mint láttuk, a fölénynek nem teljes az ércfedezete. Bár tény az, hogy nagyobb részben nemcsak formalisztikus, a koreloszlásra visszavezethető az előny, hanem tényleges. A baj csak az, hogy a multtal szemben ez a fölény a harmincas években meglehetősen meghalványodott. Sajnos, lehet arra számítani, hogy a gyermekszám eddigi csökkenése következtében gyorsulni fog a népesség szenilizálódása s ez arra fog vezetni, hogy a nem is nagyon távoli jövőben a magyar falvak halandósága elérí vagy éppen meghaladja a román többségű községek halandósági rátáját. Természetesen, ha a halandóságnak a színvonalát az egyes korcsoportokon belül sikerülne erélyes közegészségügyi intézkedésekkel és talán méginkább a halandóságot meghatározó gazdasági tényezők kedvezőbb befolyásolásával leszállítani, akkor ezt a színvonal-kiegyenlítési folyamatot mérsékelni, elodázni is sikerülne. Nem kell említeni azt, hogy ennek sokkal bizonyosabb útja-módja lenne az, hogy ha a kalotaszegi községeknek a végzetes lejtőre jutott születési dekadenciája megfordulna s ezzel a népesség elöregedésének folyamata megállítódna.

A részletek e tekintetben is sokat mondanak, de egyébként is nagyon tanulságosak. Az alábbi táblá feltünteteti a kalotaszegi községek 1931—1940 közti népesedési mozgalmát, összehasonlítva azt az 1901—1910 közötti népmozgalmi viszonzyszámokkal.

hal

Jeg
Nác
Ina
Zso
Kör
Ma
Má
Sár
Bog
Ket
Ma
Mé
Bár
Ják
Kis
Zer

191

	születés	Jutott ezer lélekre ¹⁴			születés	szaporodás
		1901—1910	halálozás	szaporodás	1931—1940	szaporodás
Jegenye	40.3	25.0	15.3	26.2	15.3	10.9
Nádasdaróc	23.8	19.0	4.8	13.5	15.8	— 2.3
Inaktelke	28.2	17.8b	10.4	17.1	16.1	1.0
Zsobok	25.9	21.3	4.6	23.6	22.1	1.5
Kőrösfő	33.8	20.9	12.9	27.5	19.0	8.5
Magyarbikal	36.8	28.8	8.0	29.5	17.6	11.9
Mákófalva	28.8	22.1	6.7	15.6	16.7	— 1.1
Sárvásár	24.7	17.7	7.0	17.2	20.5	— 3.3
Bogártelke	29.4	17.3	12.1	18.6	13.9	5.7
Ketesd	29.6	27.2	2.4	27.0	23.2	3.8
Magyarkapus	37.8	24.9	12.9	19.9	17.4	2.5
Méra	40.0	27.9	12.1	24.2	19.8	4.6
Magyarvista	36.9	22.0	14.9	18.5	15.4	3.1
Bánffyhungad	30.4	22.9b	7.5	22.9	21.2	1.7
Jákótelke	36.7	22.9	13.8	19.6	10.6	9.0
Kispetri	24.1	19.3	4.8	23.1	20.2	2.9
Zentelke	26.5	26.1	10.4	23.3	20.5	12.8
Kalotadámos	28.2	23.1	5.1	22.6	17.7	4.9
Kalotaszentkirály	40.4	23.4	17.0	31.8	20.9	10.9
Kisbács	40.7	27.4	13.3	22.3	13.6	8.7
Türe	30.3	19.8	10.5	20.9	19.9	1.0
Magyarlóna	40.8	30.3	10.5	27.3	18.1	9.2
Sztána	29.9	28.0	1.9	20.4	16.9	3.5
Nyárszó	29.8	22.9	6.9	21.1	20.6	0.5
Középlak	34.5	23.0	11.5	20.2	18.9	1.3
Szucság	35.6	24.3	11.3	25.2	21.0	4.2
Magyarkiskapus	39.2	23.9	16.3	23.8	16.2	7.6
Gyerővásárhely	35.9	26.3	9.6	15.5	18.2	1.3
Farnas	29.9	18.4	11.5	23.2	20.0	8.2
Magyarókerke	39.2	28.5	10.7	30.5	19.1	11.4
Váralmás	31.6	26.2	5.4	25.3	19.5	5.8
Nagypetri	38.9	25.9	13.0	30.5	18.1	12.4
Együtt	34.04	24.42	9.62	23.81	18.68	5.13

Minden vonatkozásban zsugorodás, szegényedés! Helyenként hallatlan mértékben.

Az indexek mutatják legjobban a változások mértékét.

100-nak véve az 1901—1910-es népmozgalmi arányszámokat volt az 1931—1940-es születési haláloz. szaporod. arányszám

aranysszam				aranysszam			
Jegenye	65	61	70	Kalotadámos	80	77	96
Nádasdaróc	57	83	— 48	Kalotaszentkirály	79	89	64
Inaktelke	61	90	10	Kisbács	55	49	66
Zsobok	91	104	33	Türe	69	101	9
Kőrösfő	81	91	66	Magyarlóna	67	59	88
Magyarbikal	80	61	149	Sztána	68	60	185
Mákófalva	54	76	— 17	Nyárszó	71	90	7
Sárvásár	69	116	— 47	Középlak	58	82	11
Bogártelke	63	80	47	Szucság	71	86	37
Ketesd	91	85	158	Magyarkiskapus	61	68	50
Magyarkapus	53	70	19	Gyerővásárhely	54	69	14
Méra	60	71	38				
Magyarvista	50	70	21	Farnas	94	109	71
Bánffyhungad	75	93	23	Magyarókerেকে	77	67	107
Jákótelke	62	46	65	Váralmás	80	74	107
Kispetri	96	105	60	Nagypetri	78	70	95
Zentelke	91	78	123	<i>Együtt</i>	<i>69.9</i>	<i>76.5</i>	<i>53.3</i>

¹⁴ A községeket a magyarság csökkenő rendje szerint állítottuk egybe (az 1910-es népszámlálás alapján.)

Emeljük ki mindenek előtt, hogy míg 1901—1910 közt kivétel nélkül minden községben aktív volt a természetes népmozgalom mérlege, addig 1931—1940 közt már három olyan község akadt, amelyben a bölcső és koporsó versenyében a koporsóé volt a szomorú elsőség. Nem egyetlen kiragadott évben, de tíz év átlagában s így a „véletlennek“, vagyis a kiszámok esetlegességének ezekben nincs szerepe. Sárvasár, Nádasdaróc és Mákófalva ezek a községek. 1901-1910 közt sem volt kedvező a születési többletük, de mégis átlagban 6‰ volt természetes szaporodásuk. Vegyük még hozzá, hogy a magyar községek nagyobb részének ma 6 ezreléknél kisebb a természetes szaporodása; harminc évvel ezelőtt az ilyen község kivételszámba ment.

A születési arány *mindenütt* csökkent. Egyes helységekben félelmetes mértékben. Magyarvistan egy emberöltővel ezelőtt 36.9, újabban 18.5, Magyarapason valamikor 37.8, harminc évvel később 19.9 születés jutott 1000 lélekre. Igen kedvezőtlen a tendencia Gyerővásárhelyen, Mákófalván és Kisbácson is. A Nádasmente és a Kapus patak völgye és általában a Kolozsvárhoz közelebb eső falvak mutatnak nagy esést. A Felszeg és némileg az Alszeg (Almásmente) mintha ellenállóképesebb volna; igaz, hogy itt a színvonal, amelyről a natalitás eshetett, átlagbanvéve alacsonyabb volt, de viszont ezt a mértéket nagyjában jobban is tartotta. Kőrösfő indexe 81, sőt Kispetrié 96, Ketesdé, Zentelkéé és Zsoboké egyaránt 91. Tűrhető még Kalotaszentkirályé is (79) az átlagos 68-as indexszel szemben. De mit szóljunk a román többségű községekhez, amelyek születési indexének átlaga 81!

A *halandóság* nem alakult olyan egyirányúan és megnyugtatóan, mint amilyen nyugtalanítóan és hiánytalanul dekadensen a születési arány. A legtöbb községben ugyan szépen javult a hányados, de mégis akadt négy olyan község, amelyekben a 30-as években magasabb volt a mortalitás, mint a századforduló utáni években. (Sárvasár, Kispetri, Zsobok és Türe). Ezek közül Sárvasáron a romlás egészen jelentős: 17.7-ről 20.5-re. Viszont Jákótelkén és a Kolozsvár tözsomszédságában fekvő Kisbácson (amelyet nem is lehet kalotaszegi községnek tekinteni) 1000 lélek után feleannyian sem halnak meg évente, mint 30 évvel ezelőtt. Utóbbi községben a halálozási arány nyilván nagyobb volna, hogyha a Kolozsvárott a klinikákon, kórházakban elhunyt községbelieket is hozzászámítanók az itt közölt számokhoz, amelyek az eset helye (és nem lakóhely szerint) tüntetik fel a halandóságot. Jákótelkén kivételesen alacsony volt e tíz év leforgása alatt a halandóság: mindössze 10.6 ezrelék. Bogártelke (13.9), Jegenye (15.3) és Magyarvita (15.6) mutatják a legkisebb halandóságot. 30 évvel ezelőtt e községek közül csak Bogártelke volt a kedvező élcsoportban. Akkor Sárvasár, Inaktelke, Nádasdaróc és Türe állottak az akkoriban rendkívül kedvező közegészségügyi viszonyokat tükröző 20 promilles arányszám alatt.

Úgy látjuk, hogy míg 30 évvel ezelőtt a régtől fogva tudni vélt korreláció (nagy születési arány = nagy halandóság és kis születési frekvencia = kedvező halandóság között) meglehetősen szigorú

volt, addig újabban mintha széttöredezett volna ez az összefüggés. Előttünk régtől fogva világos ok miatt. Nyilvánvaló ugyanis az, hogy ha egy kis közösségben az ifjúság a megcsappanó, sőt tartósan hanyatló születési szám folyamánaként egyre kisebb és az élemedett korúak egyre nagyobb szerepet játszik, akkor az egészségügyi viszonyok még oly jelentős javulása ellenére sem javulhat az 1000 lélekre számított halálozási arány, egyszerűen a koreloszlás nem kívánatos deformálódása miatt.

A természetes szaporodási arányból képezett indexszámok hanyatló sorából kiugrik 4 magyar és 2 román többségű község. A magyar községek közül Zentelke és Magyarbikal javuló eredményei különösen értékesek. Ugyanis e két községben a szaporodás egy generációval ezelőtt sem volt jelentéktelen s a magyar fajra oly sok megpróbáltatást jelentő idegen uralom idején tudtak mégis jelentősen javítani pozícióikon! Zentelkén inkább a születési arány viszonylag nagyfokú stabilitása révén, Magyarbikalon inkább a halandóságnak az átlagosnál nagyobb fokú javulása folytán. Ketesden és Sztánán, ahol a szaporodás kulcsa szintén nagyobb volt a 30-as években mint egykoron, a szaporodás eredeti rátája elenyésző volt és így a javulás nem jelent sokat. A román falvak természetes szaporodásának hiánytalan őrzése bizony nagy intelem: vajjon nem borítja-e el idővel a bőven hömpölygő áradat a magyar szigetet? A szaporodási indexek ugyanis azt mutatják, hogy egész sora akad a magyar községeknek, amelyekben a születési többlet mai mértéke egészen nevetséges töredéke már csak a réginek. Így pl. Inaktelkén, Magyarkapuson, Középlakon, Türen, Gyerővásárhelyen. (Korántsem áll tehát az, hogy csak egyes elszigetelt községekről van szó).

A Központi Statisztikai Hivatal lekötő szívésségéből¹⁵ rendelkezésemre állanak az 1941/42-es népmozgalmi eredmények községenként. Tudjuk, hogy a nagy fordulat: a bécsi döntés Erdélyszerte, de különösen a Székelyföldön igen kedvező hatásokat váltott ki a népmozgalom s elsősorban a születések gyakorisága terén. A későbbi (főleg 1942 utáni) eredmények a területi részletelemzés céljaira már alig alkalmasak, mivel a katonai és munkaszolgálatra behívottak nem minden vidék népességét érintették egyforma mértékben. Erdélyen belül azonban az 1941-es év egészében s az 1942. év nagyobb fele a részletes összehasonlítások céljaira is tűrhetően alkalmas.

Kalotaszegen a születési hányadosnak az említett renesszánszát *egészében véve nem* leljük fel, de akad több község, amelyben a születések száma s aránya nagy lendületnek indult s maga a természetes szaporodás is jóval kedvezőbb, mint az 1931—40-es évek átlagában.

Hiba volna a változás hatását úgy lemérni, hogy az egész előző évtized népmozgalmi számait hasonlítanók az 1941/42-es év átlagával. Ugyanis a születések csökkenésének folyamata a 30-as években csaknem állandó volt s ezért az összevetés reálisabb akkor, hogy ha az 1936—40-es évek átlagát viszonyítjuk a legújabb két esztendő

¹⁵ Thirring Lajos min. osztálytanácsos és Barsy Gyula min. titkár uraknak tartozom ezért különös köszönettel és hálával.

eredményeihez. A következtetések értékét erősen alterálja az, hogy csak két esztendő adataival operálunk; előfordulhat ugyanis — s nem is ritkán, — hogy éppen kivételes két egymásutáni év megbillenti e normális számokat egy-egy olyan kisebb megfigyelési területen belül, mint amilyen a néhány száz lelket számláló falu.

Azonban egészben véve a két év mégis mond már valamit; a netán szélsőséges községi adatok jobbára kiegyenlítik egymást és a több mint 30.000 lelket számláló Kalotaszeg népmozgalmi viszonyainak mértékéül elfogadható e két esztendő eredménye.

Az összehasonlított értékek a következők:

	élve születés	halálozás	szaporodás	Viszonyítás alapjául szolgáló népesség
	évi átlaga			
1936—1940	764.6	595.8	168.8	32.480 ¹⁶
1941—1942	688.5	538.5	150.0	32.242
	1000 lélekre			
1941—1942	21.35	16.70	4.65	
1936—1940	23.54	18.34	5.20	

Egészben véve tehát — emelkedés helyett — határozottan csökkent a születési szám s közel oly mértékben a halálozások száma is. A születések többlete egy árnyalattal szintén visszaesett. Fellendülésnek tehát nyoma sincs. A halálozási hányados jelentős javulásának örülnünk kellene, de ami a réven megkerült, elveszett a vámon. Sőt több is annál.

Lényegesen megváltozik a kép, ha a részletekbe megyünk. (A javuló születési és szaporodási arányok cursiv szedéssel.)

	Jutott 1000 lélekre az			1941/42		
	1936/40	évek átlagában				
	születés	halálozás	szaporodás	születés	halálozás	szaporodás
Jegenye	23.51	15.78	7.73	20.64	15.08	5.56
Nádasdaróc	16.28	12.79	3.49	15.06	12.05	3.01
Inaktelke	17.51	17.79	— 0.28	9.26	9.26	— ¹⁷
Zsobok	23.40	23.09	0.31	31.30	19.26	12.04
Körösfő	28.04	17.53	10.51	20.80	13.72	7.08
Magyarbikal	25.95	16.65	9.30	23.81	10.82	12.99
Mákófalva	13.61	19.08	— 5.47	18.17	13.41	4.76
Sárvásár	20.41	20.41	—	26.31	19.30	7.01
Bogártelke	22.61	13.08	9.53	13.01	15.07	— 2.06
Ketesd	27.27	20.95	6.32	23.71	10.87	12.84
Magyarkapus	20.85	18.27	2.58	17.91	15.42	2.49
Méra	22.80	19.63	3.17	19.59	12.32	7.27
Magyarvista	17.41	15.18	2.23	14.59	15.72	— 1.13
Bánffyhungad	22.46	21.62	0.84	21.09	20.11	0.98
Jákótelke	22.92	11.04	11.88	18.15	14.11	4.04
Kispetri	22.61	20.38	2.23	24.80	20.00	4.80
Zentelke	31.44	19.62	11.82	25.62	19.66	5.96
Kalotadámos	26.18	17.28	8.90	13.89	19.44	— 5.55
Kalotaszentkirály	31.79	20.51	11.28	22.77	21.35	1.42
Kisbács	20.78	13.08	7.70	16.05	11.11	4.94
Türe	19.20	19.20	—	20.37	17.02	3.35
Magyarlóna	27.57	17.09	10.48	24.45	16.39	8.06
Sztána	20.22	18.41	1.81	25.00	17.59	7.41
Nyárszó ^{17/a}	24.55	25.57	— 1.02	15.58	20.78	— 5.20

¹⁶ 1938. június 30-ra beiktatott népesség (nyers átlag.)

¹⁷ Javulás az előző időszakhoz képest.

^{17/a} A tábla folytatását l. a következő lapon.

	1936/40		Jutott 1000 lélekre az		1941/42	
	születés	halálozás	évek átlagában szaporodás	születés	halálozás	szaporodás
Középlak	19.53	18.42	1.11	25.97	16.57	9.40
Szucság	25.99	22.63	3.36	21.06	18.37	2.69
Magyarkiskapus	26.08	18.06	8.02	25.42	18.27	7.15
Gyerővásárhely	15.44	15.97	— 0.53	18.74	18.74	— ¹⁸
Farnas	28.77	21.10	7.67	22.00	17.11	4.89
Magyarókerke	28.22	20.43	7.79	35.43	18.37	17.06
Váralmás	23.35	14.39	8.96	25.67	20.38	5.29
Nagypetri	29.05	13.57	15.48	21.03	12.27	8.76
Összesen	23.54	18.34	5.20	21.35	16.70	4.65

Az egyes adatokat kommentálni avagy éppen határozott szabályszerűséget felállítani azokkal kapcsolatosan akkor lehetne, hogyha legalább 4—5 évre vonatkoznék a második adat is. Bízva abban, hogy az igen gyökeres változások mégsem szoktak véletlen termékei lenni, azt kell mondanunk, hogy néhány községben valóban bizonyos regenerálódás nyomai észlelhetők. Egész kifejezetten Zsobokon, Sárváron és a közelmúltban leginségesebb demográfiai képet nyújtó Mákófalván, valamint Középlakon, Sztánán s az eddig is szapora Magyarókerékén. A természetes szaporodás ezeken felül még több helyen is javult, de inkább csak a halálozási arány kisebbedése okából. Érdekes, hogy a fenti községek közül — az egyetlen Magyarókerékét kivéve — egyik sem fekszik közvetlenül az új országhatár mentén. Ellenben a legnagyobb esést a közelmúltban jó szaporodást feltűntető községek közül a határmegvonás folytán sok erdőt veszítő Kalotaszentkirály mutatta (31.79%-os születési aránya 22.77%-re zuhant s még a halandóság is romlott egy keveset: 20.51%-ról 21.35%-re). A Felszeg és Alszeg átlagban véve jobban tartotta magát s a javulások nagyrésze s közülük a jelentősek csaknem kivétel nélkül ide esnek. A Nádasmente legtöbb községében folytatódott a hanyatlás. Ma a legbetegebb községek itt vannak: Inaktelke, Bogártelke, Magyarvista, Nádasdaróc s a Felszegegről Kalotadámos és Nyárszó (ahol a nagy esés talán véletlen műve, de a határmegvonással is némileg összefügghet). Ezek régebben átlagfölköttek voltak. Különösen az 1941/42-es oszlopok számai igazolják, hogy Kalotaszegen nemcsak a népviselet tarka, de a népmozgalom is szinte hihetetlen variációkat és kombinációkat mutat. Szinte megannyi „egyéniesség”. Persze a tarkaság fokában szerepe van annak is, hogy csak két évről van szó. Végül annak is, hogy ezek az adatok az eset helye és nem a lakhely szerint mutatják az egyes népmozgalmi aktusok gyakoriságát. Különösen a halandóság egyes rendkívüli alacsony értékei tűnnek el a helyesebb — lakóhely szerinti — feldolgozás nyomán. A Központi Statisztikai Hivatal rendelkezésemre bocsátotta az 1941/42-es adatokat ily feldolgozásban is. Térkimélés céljából ennek közléséről lemondunk. Az eltérések nem jelentősek. A Bánffyhunrad környéki helységek kedvezőbb pozíciója e számításnál szinte még nyilvánvalóbbá válik, Kolozsvár környéke s a Nádasmente helyzete romlik. E vidékről

¹⁸ Javulás.

többen mennek a klinikákra. E helyesebb módszer szerint a halandóság legkisebb volt az 1941/42. évi átlagban a változatlan számot mutató Magyarbikalon (10.82), Kétesden (11.86), Nádasdarócon (12.05) és még csak ezután Inaktelkén (12.11), amely pedig az eset helye szerinti feldolgozás alapján vezetett (9.26). Legnagyobb a halandóság Nyárszón (22.08), Zentelkén (21.45) és Kalotaszentkirályon (21.35).

Ha már felvetettük a határmegvonásnak a népmozgalomra feltehetőleg gyakorolt hatását, érdemes a vizsgálat útját végigjárni. Felettébb mechanikus, de éppen ezért az önkény vádjával aligha illethető módon különválasztottuk azokat a magyar többségű községeket, amelyek a bécsi döntés által megvont határtól légvonalban maximum 5 kilométerre fekszenek és amelyeknek a határmegvonás feltehetőleg fontos gazdasági érdekeit keresztezte. A másik csoportba soroztuk a távolabb fekvő községeket, amelyeknek e feltevés szerint a visszatérés osztatlanabbul jót jelentett vagyis amelyeknek jobban ment a dolguk. Ezek számából a mezőváros-jellegét egyes népmozgalmi tüneteivel is igazoló Bánffyhunyardot leszámítottuk.

	Jutott 1000 lélekre az					
	1936/40		1941/42		évek átlagában	
	születés	haláloz.	szapor.	születés	haláloz.	szapor.
I. A határtól 5 km-nél közelebbi eső községekben ¹⁹	25.92	18.25	7.67	21.99	18.16	3.83
II. A határtól 5 km-nél távolabb eső községekben	22.16	18.81	3.35	20.19	15.92	4.27
III. A határtól 5 km-nél távolabb eső községekben B.-Hunyard nélkül	22.07	17.85	4.22	19.88	13.22	6.66

Szinte frappáns a változás. A határszéli, jórészt megcsorbitott határu vagy egyébként komoly érdeksérelmet szenvedett községek természetes szaporodása pontosan felére esett, a távolabb fekvő községeké (Bánffyhunyard nélkül) több mint 50%-al javult; e javulás ugyan kizárólag a halandóság szép esésének a produktuma, de azért a születési arány is lényegesen kevésbé romlott itt, mint a határmenti falvakban. (Utóbbiak születési indexe — az első periódusét 100-nak véve — 84.8, míg a távolabb fekvő községeké 90.1).

Az elválasztás elég mechanikus volt. Ha a szorosabb értelemben vett Felsőszegből, a Bánffyhunyard környéki és tagadhatatlan gazdasági *egységet* képező kis medencéből kiválasztjuk a határmenti s a távolabb fekvő magyar községeket, akkor az eltolódás még jellegzetesebbé válik.

	Jutott 1000 lélekre				Első szakasz	
	születés		halálozás		szaporodás	
	1936/40	1941/42	1936/40	1941/42	1936/40	1941/42
Felső-Kalotaszeg						
Határmenti községeiben ²⁰	29.28	21.14	19.69	20.09	9.59	1.05
Távolabbbek ²¹	25.12	24.45	18.96	14.47	6.16	9.98
						1.62

¹⁹ Kalotaszentkirály, Zentelke, Kalotadámos, Jákótelke, Nyárszó, Gyerővásárhely, Magyarbikalon, Magyarbikapus, Magyarlóna

²⁰ Kalotaszentkirály, Zentelke, Kalotadámos, Jákótelke, Nyárszó.

²¹ Kétesd, Körösfő, Magyarbikál, Sárvasár, Sztána, Zsobok; ezek közül Körösfőt némi joggal az első kategóriába, a határmegvonás sújtottjai közé is számíthattuk volna.

Ami az egyiknek áldás, a másiknak átok! A határszéli községek népmozgalmának a törése általános és egyben teljes. A születési arány zuhanása mellett még a halandóság is romlott valamivel. A bennebb fekvő községekben a születési ráta alig romlott, a halandóság jelentőset javult. A szaporodás megnyugtató iramban emelkedett. A regeneráció jelei. Teljes szerepcsere a két kategória között.

ADATOT ADATRA HALMOZTUNK, de maga a probléma szinte érintetlen maradt. Benne szunnyadt az anyagban. Mintha félt volna megszólalni. S kissé magunk is félünk megszólaltatni. A helyi ismeretek elégtelensége s a számanyagnak — a tudomány igényeihez mérten — elégtelen tagoltsága okából. A tények pontos ismeretének viszonylagos hiányában a látás fegyveréhez folyamodunk, vállalva az ezzel járó kockázatot.

Kalotaszegen a népesség szaporodása a multban is csak mérsékelte volt. A dekadencia, amely helyenként egykére és általában is igen széleskörű gyermekszám-korlátozásra vall, mégis új tünet. Okai közt vannak olyanok, amelyek inkább csak *tünetek*, mélyebben fekvő s a statisztikus által nehezen kitapogatható okok folyamánai. Hogy a nagyobbodó igények s kivált a költséges, szép népviselet, a családgazdálkodás szempontjából árnyoldalakat jelentő „cifrázkodás” egyik ilyen tünet, ebben nem kételkedünk; még ha népszerűtlen és „maradi” is ez a felfogás. De hiszen régen is különlegesen és költségesen öltözködött Kalotaszeg! Vagy ma és tegnap, eszmények devalválódásának, akadályok tornyosulásának közelmúltjában fontosabbá vált a külsőség és nehezebbé a szükséglet biztosítása? A jövőtlennek látott és kelletlenül várt kis jövevények azért is gyérültek volna, mert a mának-élés és a jövőtől-félés ígézetétől deprimálódott közvélemény a színvonalon-maradás külsőségeit hathatósabban propagálta? Ennek oka? A népjellemben fekvő ősi ösztönökkel: a kitűnni vágyással, az esztétikai szükségletekkel és szokásokkal kellene jobb ismeretséget kötni és vitába szállani. De mégis ismételten hangoztatjuk: régen is cifrázkodtak s a családi fészkek mégsem voltak olyan néptelenek és hidegek, mint ma. A főök nem ez. Csak szál az okok szövedékében.

Az igények növekedtek? Igen. De ez nem csak kalotaszegi jelenség. Viszont feltehető, hogy mivel e nép eredetileg is igényesebb volt, a fokozódással szembeszegezhető nehézségek már nyomósabb áldozatokat igényeltek. A népesebb család-okozta költségek mérlegelése éppen az igények növekedésének velejárója.

Az igények kielégítése elé háruló akadályok legalább is lépést tartottak az igények növekedésével. A kollízió élesebbé vált.

És mennyi inogás, bizonytalanság volt a megszállás idején! A családnak, a növekedésnek pedig mennyire kell a bizonyosság! Különösen annak az óriás többségnek a számára, amely a teljes hit és a teljes hitetlenség állapota között, valahol a középen él és amelynél az igények már fellépnek s a közműveltség nem áll egészen alacsony fokon. Az ütközésnek új meg új tápja támadt. A gyermekek elhelyezkedése, taníttatása, jövője, maguknak a felnőtteknek a tisztességes érvényesülése egyre nehezebbé vált. Az anyagi lecsúszás

lehetőségei sokasodtak s ezek a különben sem hiányzó konsziderációs hajlamot fokozták.

De ne írjunk mindent, a kelleténél is többet az *idegen uralom* magyar életteret csökkentő befolyásának a számlájára. Bár csak enyhén sejtettük is e pár szóval azt, hogy a csodálatosan ösztönös és öntudatos, a térfoglalás eszközeiben nem válogató és az erők megbénításában, gúzsbakötésében nem pihenő impérium kártevéseit, alig ellenőrizhető hajszálerek közvetítésével érvényesülő rontó erejét nem szabad lebecsülnünk. Kalotaszegen különösen nem! Hiszen egy felettébb individuális lelki beállítottságú, a maga lábán élni szerető és tudó, szolgálni nem szívesen menő, egyéni kezdeményezésre képes, sőt ezzel élő-haló nép került itt olyan idegen uralom alá, amely a megélhetési s kivált haszonszerzési forrásokat jelentő pozíciókat az uralkodó faj és érdekeltjei számára kisajátította. De belekerült ez a külseje s életformája szerint egyaránt individuális nép egy olyan *korszakba* is, amely a közhatalmi onnipotencia folytonos térfoglalásával, a beavatkozás szellemének erősbödésével éppen azt a geniuszt és mozgató erőt támadja meg, amely a szűk határu, sovány talajon megélni nem tudó fajnak a *többletet* jelenti: a vállalkozás, a kereskedés, az egyéni kvalitások maradéktalan érvényesülési lehetőségét. Ez pótolta ki a korlátolt milieu erőforrásait. Elvégre görbe útakra is tévedtek némelyek a faji sovinizmus és az állami onnipotencia gúzsbakötéseit lerázandó. Ámde ez hihetőleg kicsiny kisebbség. És vajjon a gyermekszám végzetes és végletes apasztása maga nem-e szintén „görbe út“?

A kalotaszegi mikrokozmosz minden bizonnyal még mindig egyoldalú diagnózisa kialakulóban van: a kollektívizmus irányába elhajló kornak és a korrupcióval nászt ülő sovinizmus kórjának az áldozata Kalotaszeg népe. Bizonyosan nemcsak ennek. Ha valahol a ruha és a pompa luxusa minden áron kikényszerített szűkséglétté válik, ott a gyermek és a család előbb-utóbb luxussá s a legnemesebb értékek másodrendűekké degradálódnak. Itt a lelki élet gyökereivel is valószínűleg bajok vannak. Mátériális életszemlélet? Szó és ítélet, amely ércfedezetet akkor nyer, hogyha más vidékek, fajok lelkülete, az étellel való szembenállása tárgyilagos serpenyőbe vettetik s mellette Kalotaszeg könnyűnek találják.

A mondottakat így foglalhatnók össze: az élettér megszűkölt. Az élet sokoldalúsága megszűrkült. Ha nem vehet földet, nem bérelhet tetszése szerint erdőt-legelőt, ha nem kereskedhetik tetszése szerint állattal-fával, ha nem iskoláztathatja s nem helyezheti el gyermekét ott és úgy, ahogy a család érdeke megkívánja, akkor a feleslegesség és a reménytelenség érzése támad fel a kalotaszegihez hasonló átlagemberben. Minél több a ráció és minél kevesebb a misztika. Úgy nézzük: az előbbiből túlsokja, utóbbiból túlkevese van a kalotaszegi magyarnak, fantáziája és művészi érzéke ellenére is. Örömlénk, hogyha a nép hivatott ismerői revízió alá vennék ezt a klasszifikálásunkat.

Ami a mondottakon felül van: azt elvégezték — kivált a városhoz közel — a versenytől sarkalt s nem ritkán sovén érzelmektől is vezetett lelkiismeretlen orvosok. Erdemes volna egyszer hiteltérde-

lően végére járni azoknak a szállongó híreknek, amelyek fölöslegesen elvégzett petefészek-kiírtásokról s művi abortusok légióiról szólnak. A mindinkább vállalt és kényszerült cseléd-sors vajjon mit ártott a szülő tevékenységnek, a biológiai állapotnak? Ismét egy kérdés, ami pozitív felelet híján inkább csak a nyugtalanító fantáziához szól.

Látjuk íme a túlságosan leegyszerűsített és mégis elég sokféle közvetlen és közvetett okot, amely Kalotaszeg új generációiban rendeket vágott, a virágokat bimbóiban elhervasztotta. Az említettek — mindenekelőtt az életforma átmeneti (imperiumváltozással összefüggő) és állandó irányzatából folyó (kollektivizálódás) sérülései — kollíziót teremtettek egyrészt a családalapítás és gyermeknemzés öröme és másrészt az egyéni érdek közt. A jövőt a jelenért eltemető Ézsau-szemléletű önzés erősebbnek bizonyult a nagy család, a magyar közösség érdekeinél, amely a bő virágzást követelte volna. Véglegesen? A válasz attól függ, hogy egyengetjük-e útját egy olyan közösségi életnek, amely az egyéni kezdeményezést, a kiválóbbak érvényesülését, a sajátos értékek hiánytalan kibontakozását, a munkatöbbletek lehető jutalmazását nem üldözendő bajnak, de a haladás lendítő kerekének vallja. Az ilyen közösségi életben hívők mernek és tudnak olyan szintézisek felé törekedni, amelyek meghagyják a köznek maradéktalanul azt, ami a köz, de meghagyják az egyénnek azt, ami maradéktalanul az egyéné. Egy általános népesedéspolitikának rég hirdetett magva ez. Mikrokozmosz testére szabott. De úgy véljük: különösképpen talál mikrokozmoszunkra: Kalotaszegre. A színhely értékéhez szabott s a tehetségesebbet szorgalmazó jutalmazó s a felelős termelésre, találékonyságra serkentő adó, másrészt pedig az örökösödési jognak a többgyermekes családok érdekében való gyökeres reformja megszabadítaná sok hibájától s vele népesedési problémájától a színfoltos Kalotaszeget.²²

Nem kétséges az, hogy a házassági termékenység fokozásának s a népegészségügy gyökeres javulásának — az említett, általános előfeltételeken kívül — vannak mindenütt *helyi* eszközei is. A két eszköz-csoportnak *együtt* kell hatniuk, hogy tömítve s időállóbban érvényesülhessenek a jó hatások.

Ezek a lokális segítségek sokfélék lehetnek. A legelső közülük pl. szintén inkább csak előfeltétel s a helyi irányító szervek hatalmi körén túlmenő medicina. Ha ugyanis *együtt* volna az erdőben-legelőben gazdag havasfalja, s a gabonatermesztő, vállalkozó magyarok medence-vidéke, akkor az élettér nemcsak a területnövekedés arányában nőne, de azon túlmenőleg: a gazdasági funkciók egész seregének ugyanis éppen ez az egység az *előfeltétele*. Ma nincs együtt az egymásra utalt két terület.

Ha igaz az, hogy a magyarság s kivált a kalotaszegi magyarság *minőségbeli többlet*, akkor ebből az folyik, hogy mezőgazdaság-

²² Az olvasó figyelmét legyen szabad felhívnom „Népesedéspolitika és többtermelés“ (Sárospatak, 1922.) és „A mezőgazdasági termelés átalakítása, különös tekintettel a beavatkozás társadalompolitikai jelentőségére“ (Budapest, 1935.) c. tanulmányaimra, nemkülönben a „Társadalomtudomány“ egykeankéntján kifejtett s a folyóirat 1924. évfolyamában megjelent véleményemről.

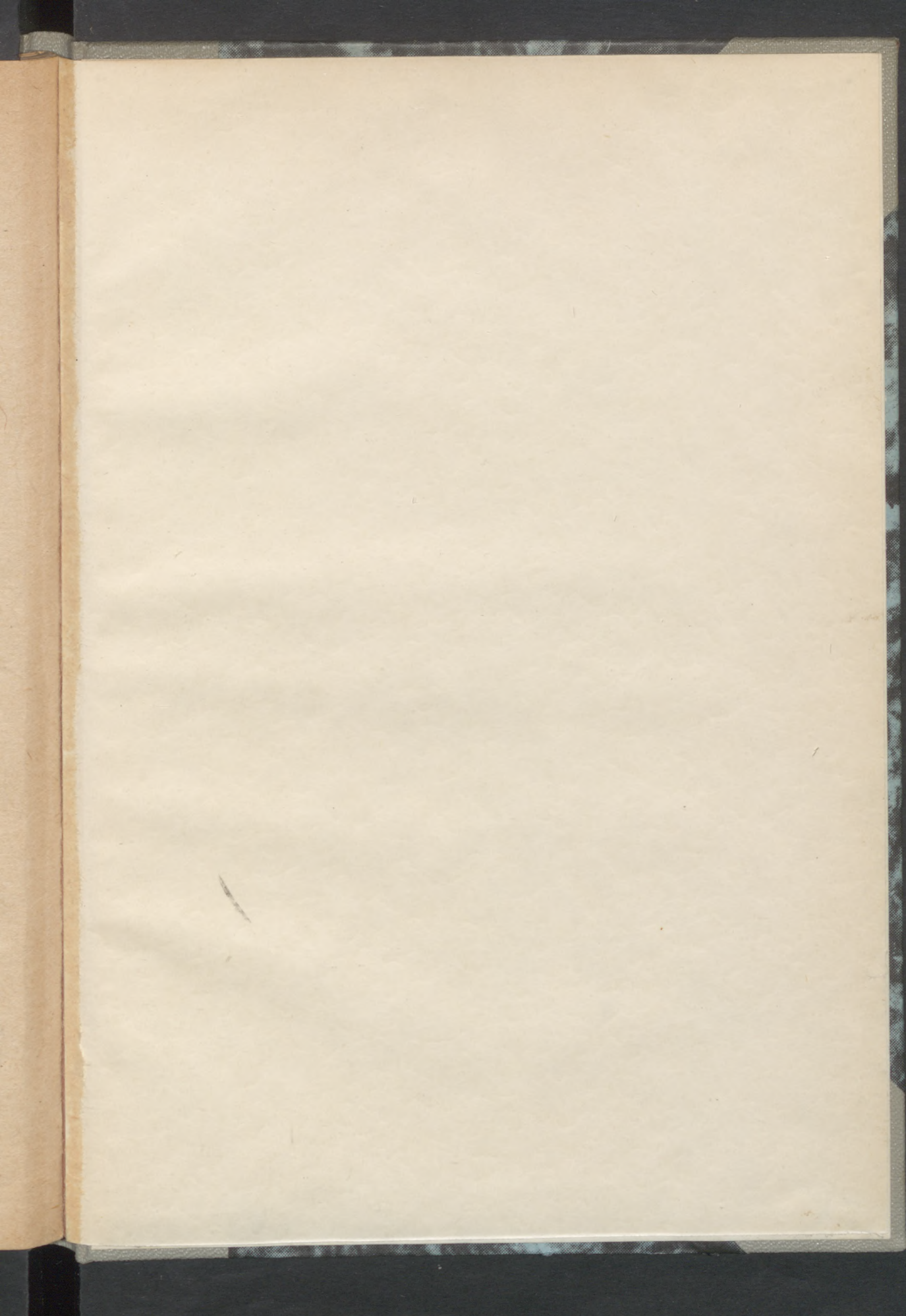
ban, népiparban s talán még gyáriparban is a maiaknál *különb* teljesítmények volnának várhatók. Ez az értékes sziget megérdemelné egy középfokú mezőgazdasági szakiskolát, *kísérleti teleppel, mintagazdasággal*. Hogy a sovány talajt az értelem kövérítse és hozzon ki belőle különbet, nagyobb faji értékűt. A legjobb minőségű vetőmag, az érdes klíma mellett kitermelhető legalkalmasabb gyapjú, a legjobb minőségű lencse-fajta, a legracionálisabb és legnagyobb hozadékra képesítő méhlegelők, a legjobb testalkatú bivalyok, a legjobban tejelő tehenek okos és talán törzskönyvezéssel is előmozdított szelektálása: egytől-egyig kötelező alkalmak a nemes versenyre. Egy komoly, a mai mérai méreteit messze felülmúló tejfeldolgozó telepet kellene létesíteni. A dán szövetkezetek alapelveit és becsületes prosperitásuk apró fogásait egyaránt alkalmazva. Bánffyhunyard jó székhelye lehetne; Kolozsvár és Nagyvárad mindent könnyen felvenne s az állattartás haszna megnövekednék.

Az ízlés, a művészet és a szorgalom — pénz. Kőrösfő beszélhet erről. Az alkotáshoz anyag is kell. Egyre kiáltóbb e téren az inség. El kell látni mindenáron azt az ötletgazdag népet selyemfonállal, színes gyapjú, illetve gyapotszállal, a netán hiányzó vászonanyaggal és meg kell szervezni felelősségteljes altruizmussal vagy — ami ezzel tulajdonképpen egyet jelent — a szövetkezésben rejlő okos önérdéket igába fogva: az *értékesítést*. Egyszeriben kitágulnak a szűk községhatárok és megnő az *élettér*, megnő a becse, a rációja a családi segítő munkaerőknek. Hogy a fafaragászat művészeti értékes termékeire ugyanaz áll: kézenfekvő. Az is, hogy a fában gazdag távolibb vidékek gravitációs központja, Bánffyhunyard felfeldolgozó gyárat s a nép adottságait is tekintve — elsősorban bútorgyárat kapjon. És vajjon Bánffyhunyard, a szokatlan méretű nagy állatvásárok színhelye nem volna-e alkalmas hely bőrfeldolgozó gyár számára? (Mellékesen bőrdíszműiparra is gondolunk.)

Tarka lehetne ez a terület foglalkozásilag, existencia-források tekintetében, akárcsak tarka népviseletileg és népének művészi hajlamait illetően.

Mindezek azonban igazi értelmet és lendítő szárnyakat akkor kapnak, hogyha a terjeszkedés és a boldog virágzás *elemi* indítékait mozgásba hozó és fentebb vázolt *általános* népesedéspolitikai eszközöket mint keretet és mint légkört megvalósítjuk.

1971 APR 28

